

GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi

e-ISSN: 3062-0317

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2025 (Haziran/June)

GISTU Journal of Islamic Studies

مجلة الدراسات الإسلامية

Mukâtil'in Vücûh Anlayışının Kur'an Meâllerine Yansıması*

The Reflection of Muqâtil's Approach to Wujûh on Qur'ānic Translations

Nadiye Bulut

Millî Eğitim Bakanlığı

Ministry of National Education

Bursa/Türkiye

nadiyebulut66@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-7009-7423>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 23 Ocak 2025

Kabul Tarihi: 2 Şubat 2025

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2025

Article Information

Article Type: Research Article

Date Received: 23 January 2025

Date Accepted: 2 February 2025

Date Published: 30 June 2025

Atıf/Citation: Bulut, Nadiye. "Mukâtil'in Vücûh Anlayışının Kur'an Meâllerine Yansıması". *GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi* 6/1 (Haziran 2025), 1-34. DOI: 10.56477/gibtuislamad.1626017

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

Hakem Sayısı: İki İç Hakem-İki Dış Hakem

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı: Etik kurallara uyulduğu, yazar(lar)ın herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığı ve herhangi bir dış fon almadıkları beyan edilmiştir.

İntihal: Tespit edilmemiştir. (intihal.net).

Lisans: Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Yayıncı: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi.

* Bu çalışma, "Kur'an-ı Kerim'de Vücûh-Nezâir ve Tefsirdeki Yeri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır

Review: Double-blind

Reviewers: Two Internal - Two External

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Conflict of Interest and Funding Statement: It is declared that ethical rules have been complied with, the author(s) have no conflict of interest, and no external funding was received.

Plagiarism: No plagiarism detected. (intihal.net).

License: This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Published by: Gaziantep Islam Science and Technology University.

* This study is based on the doctoral dissertation titled "Wujûh and Nazhâ'ir in the Qur'an and Their Place in Tafsir".

Öz

Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması, vahiy dilinin ve muhataplarının kullandığı kavramların doğru tespitinin yanında, özellikle de Kur'an'daki zû vücûh (çokanlamlı) lafızların anlamlarının, geçtiği âyet içerisinde en doğru biçimde verilmesiyle mümkündür. Bu da müfessirlerin âyetleri tefsir etmede başvurduğu en önemli Kur'an ilimlerinden biri olan ve aynı zamanda Kur'an'ın Kur'an'la/âyetin âyetle tefsirinin ilk örnekleri olarak da kabul edilen, vücûh-nezâir ilmini dikkate almakla mümkün hale gelir. Dolayısıyla tefsir, ulûmü'l-Kurân ve meâl çalışmaları ile meşgul olanların öncelikle vücûh-nezâir külliyyatını incelemeleri şarttır. Zira Kur'an'ın tefsirinde ve anlaşılmasında büyük bir öneme sahip olan vücûh-nezâir ilminin, Kur'an meâlleri açısından da ehemmiyeti oldukça büyüktür. Nitekim meâllerde Kur'an-ı Kerîm'in değişik yerlerinde farklı anlamlara gelen lafızların, çoğunlukla tek bir anlamı ya da en çok bilinen sözlük anlamıyla çevrilmesi, Kur'an'ın doğru anlaşılmasının önündeki en başat engellerden birisidir. Bu nedenle bu çalışmada vücûh-nezâir ilminin Kur'an meâlleri açısından öneminin yanında, bu ilmin müessisi ve ilk müellifi olması yönüyle Mukâtil'in (öl. 150/767) vücûh anlayışının, Kur'an meâllerine yansıması üzerinde durulmuştur. Mukâtil'in *el-Vücûh ve'n Nezâir* adlı eserinden seçtiğimiz "*hikmet, birr, necm, libâs, ketebe*" lafızlarının, seçilen on farklı meâlde, nasıl tercüme edildiği veya edilmesi gerektiği ve böylece Mukâtil'in vücûh anlayışının Kur'an meâllerine yansıyıp-yansımadığı karşılaştırma ve analiz yöntemiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonunda, Mukâtil'in vücûh anlayışının Kur'an meâllerine tam olarak olmasa da kısmi olarak yansıdığı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân Meâlleri, Mukâtil b. Süleymân, Vücûh-Nezâir, Zûvücûh Kelimeler

Abstract

The accurate understanding of the Qur'an requires not only the correct identification of the concepts used in the language of revelation and by its audience but also the precise determination of the meanings of polysemous (zû wujûh) terms within the context of the verses in which they appear. This is possible through consideration of the discipline of *wujûh wa nazâ'ir*, one of the most significant Qur'anic sciences employed by exegetes. This discipline, which represents one of the earliest examples of interpreting the Qur'an through the Qur'an itself (tafsîr al-Qur'ân bi'l-Qur'ân), is essential for those engaged in tafsîr, *'ulûm al-Qur'ân*, and translation (tafsir-based renditions). Given its crucial role in Qur'anic exegesis and comprehension, *wujûh wa nazâ'ir* is equally significant for Qur'anic translations. Indeed, one of the primary obstacles to the accurate understanding of the Qur'an is the tendency in translations to render lexically polysemous words found in different contexts with a single, commonly known meaning. In light of this, the present study explores the significance of *wujûh wa nazâ'ir* for Qur'anic translations, with a particular focus on the interpretive approach of Muqâtil (d. 150/767), recognized as the founder and earliest author of this discipline. Specifically, it examines how selected terms "*hikmah, birr, najm, libâs, and kataba*" are translated in ten different Qur'anic renditions and whether Mukâtil's conceptualization of *wujûh* has influenced these translations. Employing a comparative and analytical approach, the study ultimately concludes that while Mukâtil's understanding of *wujûh* is not fully reflected in Qur'anic translations, it has influenced them to a certain extent.

Keywords: Tafsîr, Qur'anic Translations, Muqâtil b. Sulaymân, Wujûh wa Nazâ'ir, Polysemous Words

Giriş

İslâm dini, kendini bütün insanlığa Kur'an'ın diliyle takdim etmektedir. İslâm'ın doğru anlaşılması ancak Kur'an-ı Kerîm'in doğru algılanmasına bağlıdır. Kur'an'ın en doğru bir biçimde anlaşılması ve günlük hayatta uygulanabilmesi için ise Kur'an'da geçen temel kavramların ne anlamda ve ne maksatla kullanıldığının bilinmesi gerekmektedir. Nitekim kavramların doğru algılanmaması, çeşitli yanlış yaklaşımların ve pratiklerin oluşmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda da yirmi üç yılda peyderpey indirilen âyetlerle verilmek istenen Kur'ân'ın mesajı, muhatabında istenilen inanç, anlayış ve davranış değişikliğini gerçekleştirememektedir.¹ Bu nedenle Kur'ân'ın indiği nüzûl ortamı, dilin yapısı, o coğrafyada sözcüklerin ve kavramların kullanımı ve âyetlerin bağlamının doğru bir analizi ancak bize tam ve kesin bilgileri sunabilecektir.² Bu doğrultuda yapılacak ilk iş ise Kur'an'daki kelimelerin yine Kur'anî bağlamda ele alınıp incelenmesi olmalıdır. Zira Kur'an'daki lafızlar arasında, aynı lafzın farklı bağlamda ve anlamlarda kullanılması şeklinde bir ilişki mevcuttur. Çünkü bu lafızlar, Kur'an'ın metin yapısı içerisinde birbirinden bağımsız değildir ve her biri somut manalarını birbirleriyle olan bu ilişki ağı içerisinde kazanırlar.³ Nitekim kelimeler seyyaldir, cümle içerisinde ele alınan konuya göre yeni manalara bürünebilir.⁴ Dolayısıyla Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılıp yorumlanabilmesi için bu lafızların Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde anlamlarının tek tek belirlenmesi gerekir. Aksi halde zû vücûh/çokanlamlı bir lafza geçtiği her yerde tek bir anlam yüklemek anlam daralmasına yol açabilir.⁵ Aynı anlamı yüklemek ise Kur'an'da ihtilaf ve çelişkilerin bulunduğu düşüncesine neden olabilir.⁶ Nitekim Mukâtil'in kitabının başında merfû olarak zikrettiği, “ لا يكون الرجل فقيها كل الفقه حتى يرى للقرآن وجوها كثيرة”, “Kişi Kur'an'ın çok vecihli olduğunu (birçok anlama geldiğini) bilmedikçe onu tam olarak anlayamaz”⁷ şeklindeki hadiste bu gerçeğe işaret eder. Zira Arapça'da bir lafza belli başlı karînelerden dolayı- siyak-sibak, istiâre, teşbîh, kinâye, mecâz, i'râb gibi- birçok anlam verilebilmektedir.⁸ Arapça'nın önemli yapısal özelliklerinden biri de tüm dillerde olduğu gibi bazı kelimeler-

¹ Recep Önal, “Kur'an'da îmânî ve Ahlâkî Bir Tavr Olarak Sabır”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2 (2008), 440; Ali Taştekin, “İnsan, Dil ve Kur'an”, *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 4/2 (2018), 155; Ali Karataş, “Kur'ân'da Çok Anlamlı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi- Savaş Ayetleri Bağlamında Fitne Kavramı Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Marife* (Bahar 2013), 68.

² Safiye Tilkat, “Bazı Kur'an Kavramlarının Kur'an Sözlüklerinde İşleniş ve Meâllere Yansıması”, *Din ve İnsan Dergisi*, 2 (Aralık 2021), 83.

³ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 35.

⁴ Ali Özek, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* (İstanbul: İSAV-İlmî Neşriyat, 1993), 27.

⁵ Ali Bulut, “Kur'an'daki Çok Anlamlı Kavramların Türkçe'ye Çevirisi Sorunu” (İsraf Kavramı Örneği), *Diyanet İlmî Dergi*, 42/1 (Ocak-Şubat-Mart, 2006), 84.

⁶ Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019), 35.

⁷ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hâtim Sâlih Dâmin (Bağdat: Mektebetü'r-Rüşd, 2011), 19.

⁸ Nadiye Bulut, “Mukâtil'den Günümüze Vücûh-Nezâir Tanımları”, *Diyanet İlmî Dergi* 60/2 (2024), 466.

rin, zikredildiği bağlama göre farklı anlamlar içermesidir.⁹ Zira Kur'ân'da kullanılan birçok kelime sözlük anlamlarının dışında, kullanıldığı siyâka göre farklı anlamlara delâlet edebilmektedir. Mesela sözlüklerde “doğru yola girmek, doğru yolu göstermek” mânasında masdar, “doğru yol, kılavuzluk, irşad” anlamında isim olarak kullanılan¹⁰ türevleriyle birlikte Kur'an'da 300'den fazla yerde geçen “*el-Hüdâ*”¹¹kelimesini, Mukâtil “beyân, İslâm dini, iman, davetçi, marifet, Peygamberler ve kitaplar, irşad, Hz. Peygamber'in durumu, Kur'ân-ı Kerîm, Tevrât, istircâ (sığınmak), hüccet (delil), tevhid, sünnet, ıslah edilmez (başarıya ulaştırmaz), ilham ve tevbe etmek” şeklinde on yedi anlamda,¹² İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) ise “takdim (sunmak), basiret, fazilet, sevap, zikir, doğruluk ve sebât” gibi ilavelerle kelimeyi yirmi dört anlamda açıklamaktadır.¹³ Dolayısıyla kavrama sözlük anlamı dışında verilen bu anlamlar, siyâk-sibâk/bağlam esas alınarak verilen anlamlardır. Kur'an'ın anlaşılması bakımından bu delâlet şekli önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu uygulama şekli çok erken dönemlerden itibaren sistematik bir disiplin haline getirilerek Kur'ân ilimlerinden biri olan vücûh-nezâir ilmini ortaya çıkarmış ve bu konuda da birçok eser telif edilmiştir.¹⁴ Kaynaklarda bu türden lafızların Kur'an'da kullanıldıkları farklı yerlerde farklı anlamlar ihtiva etmesi *vücûh*, bu vecihlerden/anlamlardan birinin Kur'an'ın farklı yerlerinde tekrarlanması da *nezâir* olarak isimlendirilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla *vücûh* çokanlamlı veya bağlama göre anlam kazanan kelimelere denirken, farklı tanımları yapılırsa da alanın literatürü dikkate alındığında, birden çok anlama gelen kelimenin anlamlarından birinin Kur'an'ın çeşitli yerlerinde tekrar edilmesi de *nezâir* olarak tanımlanmıştır.¹⁶

⁹ Avnullah Ateş, “Kur'an Çevirisine Etkisi Bakımından Vücûh ve Nezâir: Sebîl Kelimesi Örneği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/44 (Temmuz-Aralık 2020), 3.

¹⁰ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Razî, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y: Dârü'l-Fikr,1979), hdy”, 6/42-43; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn-i Manzûr el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâr Sâdır, 1414), “hdy”, 15/353-355; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrâhim Şemsüddîn, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 248; Yusuf Şevki Yavuz, “Hidâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/473-477.

¹¹ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Misrî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1364/1945), “hdy”, 731-736.

¹² Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 19-25.

¹³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdü'l-Kerîm Kâzım er-Râdî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 625-630.

¹⁴ Habib Gül, “Kur'an Çevirilerinde Vücûh-Nezâir İlminin Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/59 (Ekim 2018), 1316.

¹⁵ Bulut, “Mukâtil'den Günümüze Vücûh-Nezâir Tanımları”, 465.

¹⁶ Davut Şahin, “Vücûh ve Nezâirin Tefsire Yansıması-Mukâtil b. Süleyman'ın İki Eseri Örneğinde-”, *Kalemname Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 8/16 (2023), 476.

Son derece önemi haiz olan ve tefsirin bir alt dalı¹⁷ veya ulûmü'l Kur'ân'dan bir bölüm olarak kabul edilen, fıkıhta el-Eşbâh ve'n-Nezâir¹⁸ olarak adlandırılan, dil, usûl ve mantık âlimlerinin kullandığı "müşterek, mütevâtî', müterâdîf" lafız gibi isimlerle de tabir edilen, günümüzde ise dilbilim konuları arasında yer alan çok anlamlılık ve eş anlamlılık kavramlarıyla da ifade edilen bu ilim tedvin edilen ilk ilimlerden biridir. Tefsir tarihi açısından değerlendirildiğinde, elimize ulaşan ilk kaynaklar hicrî ikinci asra ait olsa da ilmin evveliyatı daha da eskiye dayanmaktadır.¹⁹ Nitekim tarih boyunca, Kur'an'da çokanlamlı lafızların kullanılması fıkıh, tefsir usûlü ve Kur'an tefsirine dair yazılan eserlerde ortaya çıkan ihtilaf sebeplerinden biri sayılmış ve bu sebeple müfessirler ve fakihler, çokanlamlı lafızların mahiyetinin belirlenmesi ve bu lafızların anlama ve hükme delâleti konusuna özel bir ilgi göstermişlerdir.²⁰ Bu da gösteriyor ki Arapçanın bu özelliği Kur'an'ın tefsirinde ve anlaşılmasında büyük bir etkindir. Dolayısıyla Kur'an'ın tercüme edilmesi de anlaşılmasına etki eden bir ilim olduğundan, Kur'an tercümelerinde de vücûh-nezâir ilminin dikkate alınması gerekir.²¹ Nitekim Kur'an meâllerinde bu ilmin dikkate alınması, âyetlerin anlamının hedef dile, daha isabetli ve anlaşılır bir şekilde aktarılmasını kolaylaştıracaktır.²²

Bu sahada elimize ulaşan ilk kaynak, aynı zamanda ilk tefsirin sahibi de olan Mukâtil b. Süleymân'ın, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* adlı eseridir. Mukâtil'in kitabında vücûh-nezâir kavramlarını ele alış şekli ve uyguladığı yöntem, kendisinden sonra gelen eserler üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla Mukâtil'in eseri yazıldığı dönemden günümüze kadar her dönemde kaynak olarak kabul edilmiştir. Bu ilmin müessisi ve ilk müellifi olan Mukâtil'in vücûh anlayışının-ulaşabildiğimiz kadarıyla yazılan makalelerde-meâller açısından ele alınmamış olması kanaatimizce bir eksikliktir. Bu nedenle çalışmamızda Mukâtil'in vücûh anlayışının Kur'an meâllerine yansıması üzerinde durulacaktır. Mukâtil'in bir Kur'ân sözlüğü özelliği taşıyan bu eserinden²³ seçtiğimiz "*hikmet, birr, necm, libâs, ketebe*" lafızlarının, Türkçe meâller arasından seçilen on farklı meâlde, nasıl tercüme edildiği veya edilmesi gerektiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Araştırmada öncelikle vücûh-nezâir lafızlarının kavramsal çerçevesi çizilecek, sonra seçtiğimiz lafızlara, Mukâtil'in verdiği anlamlar ile meâllerde verilen anlamlar karşılaştırılarak değeri-

¹⁷ Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebi Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Mesnâ, 1941), 2/2001; Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî, *Ebcedü'l-ulûm* (b.y: Dâru İbnü Hazm, 1423/2002), 551

¹⁸ Mustafa Baktır, "Eşbâh ve Nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/456.

¹⁹ Bulut, "Mukâtil'den Günümüze Vücûh-Nezâir Tanımları", 465-466.

²⁰ Bulut, "Mukâtil'den Günümüze Vücûh-Nezâir Tanımları", 465.

²¹ Ateş, "Kur'an Çevirisine Etkisi Bakımından Vücûh ve Nezâir: Sebîl Kelimesi Örneği", 3.

²² Gül, "Kur'an Çevirilerinde Vücûh-Nezâir İlminin Önemi", 1316.

²³ İsmail Kurt, "Vücûh ve Nezâir Literatürünün Doğuşu, Gelişimi ve Sistemleşmesi: Hicri İlk Dört Asır" *Bilim-name* 49 (2023/1), 199.

dirmeye tabi tutulacaktır. Bu değerlendirme, Mukâtil'in lafızların vecihlerine verdiği ilk örnek âyet üzerinden yapılacaktır. Veche nazîr olarak verdiği diğer âyetlere ise makalenin hacmi açısından ancak dipnotta işaret edilecektir. Mukâtil'in lafızlara verdiği anlamlarla, meâllerin verdiği anlamların karşılaştırılmasında katkı sağlayacağı düşüncesiyle, kelimelerin sözlük anlamlarına da dipnotta kısaca değinilecektir.

1. Vücûh-Nezâir İlminin Tanımı

1.1. Vücûh-Nezâir Kelimelerinin Sözlük Anlamı

"Vücûh/وجه", "vech/وجه" kelimesinin çoğuludur. Vech kelimesi kendisi de çok anlamlı olduğu için sözlüklerde birçok anlamı zikredilmiştir. "Bir şeyin/nesnenin karşısında bulunan şey, ön tarafı, karşısı",²⁴ "organ, yüz (insan, hayvan veya herhangi bir canlının yüzü)"²⁵ anlamları kelimenin en belirgin iki anlamı olarak ön plana çıkmaktadır. Kelimenin diğer anlamları ise şöyledir: Sîmâ, çehre;²⁶ bir şeyin zâtı, kendisi;²⁷ rızâ;²⁸ bir şeyin birden fazla yönü;²⁹ fikir, düşüncenin aynısı;³⁰ bir şeyin başlangıcı, ilk anları; ³¹ sabah na-

²⁴ İbn Fâris, "vch", 6/88; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l- 'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî- İbrâhîm es-Sâmîrâî (b.y: Dârü' ve Mekte beti'l-Hilâl, t.s), "vch", 4/66; Ebû Mansûr Muhammed Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Muhammed Avd Mu'rib (Beyrut: Dâr-u İhyâit-Türâ si'l-Arabî, 2001), "vch", 6/186; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er- Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân (el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân)*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dimeşk: Dârul-Kalem, 1412), "vch", 855-857; İbn Manzûr "vch", 13/555; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, thk. Mektebetü Tahkîküt-Türâs fi Müessesetü'r-Risâle (Beyrut: 2005), "vch", 1255; Ebû'l-Beke' el-Kefevî, *el-Külliyât (Külliyâtü Ebi'l-Beke')*, thk. Adnan Dervîş-Muhammed el-Misrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.s.), "vch", 947; Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (Dârul-Hidâye, t.s), "vch", 36/535-546; Bk. John Penrice, *Kur'an Sözlüğü Dictionary and Glossary of the Holy Qur'ân*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2020), "vch", 341.

²⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheratü'l-lüga*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekî (Beyrut: Dârul-İlm li'l-Melâyîn, 1987), "vch", 1/498; İbn Fâris, "vch", 6/88; el İsfahânî, "vch", 855; Zebîdî, "vch", 36/535; İbn Manzûr, "vch", 13/555-556.

²⁶ İbn Manzûr, "vch", 13/555; Penrice, "vch", 341.

²⁷ İbn Fâris, "vch", 6/88; el-İsfahânî, "vch", 855; İbn Manzûr, "vch", 13/555; Zebîdî, "vch", 36/535; Fîrûzâbâdî, "vch", 1255; Kefevî, "vch", 947. Cürcânî (ö. 816/1413) bu anlamda Vechü'l-Hak tabirini kullanır. Bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Heyet (Lübnan: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), "vch", 250.

²⁸ Kefevî, "vch", 947; Penrice "vch", 341.

²⁹ İbn Manzûr, "vch", 13/556. Ebû'd-Derdâ'dan (r.a.) rivayet edilen bir hadiste vech kelimesi " لا تَفْهَمُ حَتَّى تَرَى " "Kur'an'ın çok vecihli (çok anlamlı) olduğunu bilmedikçe O'nu hakkıyla anlayamazsın" bu anlamda gelmektedir. Hadisin diğer tariki için bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Kitâbü'z-Zühûd*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed- Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs b. Ganîm- Muhammed Amr b. Abdülmuttalib (Hulvan: Dârul Mişkât, 11414/993), 212 (No. 233); Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kubrâ (Mütemmimi 's-sahabe-et-tabakâtü'l-hâmise)* thk. Muhammed b. Sâmil es-Sülemî (Taif: Mektebetü's-Siddîk, 1414/1993), 1/181.

³⁰ İbn Manzûr, "vch", 13/556; Zebîdî, "vch", 36/536; bu ifade 'bakış açısı' olarak da tercüme edilmiştir. Esma Çetin, *Dâmegânî'nin el-Vücûh ve'n- Nezâir İsimli Eserin deki Metodu* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 8 (30 numaralı dipnot).

³¹ Râgıb el-İsfahânî, "vch", 855; Fîrûzâbâdî, "vch", 1255; Kefevî, "vch", 947; Ezherî "vch", 6/187; İbn Düreyd, "vch", 1/498; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsıl Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), "vch", 2/ 321-322. Penrice, "vch", 341.

mazı;³² sözden kastedilen anlam/vechü'l-keîâm; ³³ kavmin önde geleni, liderleri;³⁴ evin ön cephesi;³⁵ cihet, yön, taraf;³⁶ istikâmet, kible, niyet, maksat;³⁷ yıldızın parlak olanı;³⁸ şan, şöhrat, itibar, saygı;³⁹ çift yüzlü elbise;⁴⁰ kastedilen yön, hizâ, karşılaşmak;⁴¹ yüzünü çevirmek, arkasını dönmek, yönelmek, yenilmek;⁴² (birinin) yüzüne vurmak, tokat atmak;⁴³ bir şeyi olağan halinden çevirmek, dönüştürmek;⁴⁴ az su;⁴⁵ doğruluğu olmayan, mesnetsiz söz⁴⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Vech kelimesinin çoğulu, أَجْوَةٌ، أَجْوَةٌ، أَجْوَةٌ / *Vücûh, ücûh, evcûh* şeklinde gelir.⁴⁷

Nezâir kelimesi ise “نظر” kökünden türeyen “نظير- نظيرة” kelimesinin çoğuludur. Kelimenin kök anlamı olan “نظر” fiili, bakmak, görmek, araştırmak, gözlemlemek, gözetmek, hüküm vermek, bir şeyi düşünmek gibi anlamlara gelir.⁴⁸ “نظير- نظيرة” kelimesinin çoğulu “نَظَائِر- نَظَائِر” şeklinde iki türlü gelir.⁴⁹ Nezâir kelimesinin sözlüklerde geçen anlamları ise şöyledir: Benzer, denk, aynısı,⁵⁰ eş, eşit, ortak, akran;⁵¹ söz, fiil, şekil ve ahlâkta birbirine benzeyen ya da aynı olan⁵² veya bu konularda birbirine benzeyen faziletli, erdemli insanlar;⁵³ Kur'an'daki Mufasssal sûreler;⁵⁴ öncü, kavmin önde geleni;⁵⁵ sayı,

³² Zebîdî, “vch”, 36/544; İbn Manzûr, “vch”, 13/556.

³³ İbn Manzûr, “vch”, 13/556; Zebîdî, “vch”, 36/ 536; Fîrûzâbâdî, “vch”, 1255; Kefevî, “vch”, 947; İbn Düreyd, “vch”, 1/498.

³⁴ İbn Düreyd, “vch”, 1/498; el-İsfahânî, “vch”, 856; İbn Manzûr, “vch”, 13/556; Zebîdî “vch”, 36/536; Fîrûzâbâdî, “vch”, 1255; Kefevî, “vch”, 947; Zemahşerî, “vch”, 2/321-322.

³⁵ İbn Manzûr, “vch”, 13/556.

³⁶ Halîl b. Ahmed, “vch”, 4/66; İbn Manzûr “vch”, 13/556; Zemahşerî, “vch”, 2/321; Zebîdî, “vch”, 36/536; Fîrûzâbâdî, “vch”, 1255; Ezherî “vch”, 6/186.

³⁷ Halîl b. Ahmed, “vch”, 4/66; İbn Düreyd, “vch”, 1/499; İbn Fâris, “vch”, 6/89; el-İsfahânî “vch”, 856; İbn Manzûr, 13/556; Zebîdî, 6/536; Fîrûzâbâdî, “vch”, 1255; Kefevî, “vch”, 947; Ezherî, “vch”, 6/186; Penrice, “vch”, 341.

³⁸ İbn Manzûr “vch”, 13/556.

³⁹ İbn Düreyd, “vch”, 1/499; İbn Fâris, “vch”, 6/89; el-İsfahânî, “vch”, 856; Cürçânî, “vch”, 250-251; Zebîdî “vch”, 36/545; Ezherî “vch”, 6/186.

⁴⁰ İbn Düreyd, “vch”, 1/498; Fîrûzâbâdî, “vch”, 1255; Zemahşerî, “vch”, 2/321.

⁴¹ Halîl b. Ahmed, “vch”, 4/66; İbn Fâris, “vch”, 6/89; Zebîdî, “vch”, 36/545; Fîrûzâbâdî, “vch”, 1255; İbn Manzûr “vch”, 13/557; Ezherî, “vch”, 6/186; el-İsfahânî “vch”, 856.

⁴² İbn Fâris, “vch”, 6/89; Zebîdî, “vch”, 36/546; Fîrûzâbâdî, “vch”, 1255.

⁴³ Penrice, “vch”, 341.

⁴⁴ İbn Düreyd, “vch”, 1/498; Zemahşerî, “vch”, 2/321-322.

⁴⁵ Zebîdî, “vch”, 36/536; Fîrûzâbâdî, “vch”, 1255.

⁴⁶ Zebîdî, “vch”, 36/545; Zemahşerî, “vch”, 2/322.

⁴⁷ İbn Düreyd, “vch”, 1/499; Fîrûzâbâdî, “vch”, 1255; İbn Manzûr, “vch”, 13/556; Zebîdî, “vch”, 36/535.

⁴⁸ Halîl b. Ahmed, “nır”, 8/154; İbn Düreyd, “nır”, 2/763; İbn Fâris, “nır”, 5/444; İbn Manzûr “nır”, 5/215; Zebîdî, “nır”, 14/246.

⁴⁹ İbn Düreyd, “nır”, 2/763; İbn Manzûr “nır”, 5/219.

⁵⁰ Halîl b. Ahmed, “nır”, 8/156; İbn Düreyd, “nır”, 2/763; İbn Fâris “nır”, 5/444; İbn Manzûr, “nır”, 5/218; Zebîdî, “nır”, 14/249; el-İsfahânî “nır”, 814; Fîrûzâbâdî, “nır”, s.484; Kefevî “nır”, 906; Ezherî “nır”, 14/266; Zemahşerî, “nır”, 2/283. Nazîr kelimesi daha çok iki şey arasındaki, benzerlik veya denklîge işaret eder. Bu nedenle klasik sözlüklerde “nazîr” kelimesinin anlamı benzer/المثل kelimesinden ziyade المثل kelimeleri ile açıklanmaktadır. Bu kelimeler benzerlikten daha fazlasını ifade etmektedir. Dolayısıyla nazîr kelimesinin anlamında benzerlikten ziyade bir tür denklik söz konusudur. Bk. Halîl b. Ahmed, “nır”, 8/228; Kefevî “nır”, 906; Mustafa Karagöz, “Vücûh ve Nezâir Terimleşme Süreci-Nezâir'in 'Eşanamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-”, *Bilimname* 14 (2008/1), 447.

⁵¹ Zebîdî, “nır”, 14/249; el- Kefevî “nır”, 906.

⁵² İbn Manzûr “nır”, 5/219; Ezherî, “nır”, 6/186.

⁵³ Zebîdî, “nır”, 14/252; Fîrûzâbâdî, “nır”, 484.

adet;⁵⁶ münâzarada, tartışmada, muhatabı veya dengi olmak;⁵⁷ renk solukluğu ve zayıflık.⁵⁸

Vech/vücûh kelimesi türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerîm'de 77 âyette geçerken,⁵⁹ hadislerde çoğul halde bulunan nazîr-nezâir kelimesinin ise Kur'an'da herhangi bir kullanımı mevcut değildir.⁶⁰

1.2. Vücûh-Nezâir Kelimelerinin Terim Anlamı

Vücûh-Nezâir ilmine dair telif edilen ilk eserler hicri ikinci asırdan öncesine kadar uzansa da bu ilmin tanımı ancak altıncı yüz yılda İbnü'l-Cevzî tarafından yapılmıştır.⁶¹ Bu sahada elimize ulaşan ilk kaynak sahibi Mukâtil b. Süleymân⁶² ve ilk dönem müellifleri Hârûn b. Mûsâ (öl. 170/786)⁶³ ve Yahyâ b. Sellâm'ın (öl. 200/815)⁶⁴ eserlerinde bu ilimle ilgili herhangi bir tanıma rastlanmadığı gibi daha sonraki dönemlerde onların izinden giden Hîrî (öl. 430/1036'dan sonra)⁶⁵ ve Dâmegânî'nin (öl. 478/1085)⁶⁶ eserlerinde de bu terimlerle ilgili herhangi bir tanım mevcut değildir.⁶⁷ Ancak ilk dönem eserlerinden günümüze kadar yapılan çalışmalar ve bu konuda âlimlerin görüşleri incelendiğinde vücûh-nezâir'in terim anlamı konusunda, beş farklı tanımın yapıldığı görülmektedir. Bunun nedeni de kanaatimizce ilk dönem eserlerinde açık ve net bir tanımın yapılmamış olmasıdır. Vücûh-nezâir ilminin müessisi ve ilk müellifi Mukâtil b. Süleymân, bu ilimle ilgili her ne kadar vücûh-nezâir'in anlamı şudur, şeklinde ıstılâhî bir tanım yapmamış olsa da

⁵⁴ Mufasssal sûreler; Kur'an-ı Kerîm'de "Kâf Sûresinden, Nâs Sûresine kadar olan sûrelerin" ortak ismi olarak ifade edilmektedir. Bk. Abdülhamit Birişik, "Sûre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/538; Nezâir kelimesi, İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edilen bir hadis-i şerifte; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) namazlarda her rekâtta iki sûre olarak okuduğu 20 mufasssal sûreyi (nezâir/benzer sûreler) öğrendim." şeklinde geçmektedir. İbn Manzûr, "nır", 5/219. Hadisin tamamı için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh (Şâhîh-i Buhârî)*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), 1/155 (No. 775). Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câ mi'u's-şâhîh (Şâhîh-i Müslim)*, thk. Muhammed Fuâd Abdül-Bâkî (Beyrut: Dâ ru-l-hyâü't-Türâs el-Arabî, t.y), 1/562, (No: 822).

⁵⁵ İbn Düreyd, "nır", 2/763; İbn Manzûr, "nır", 5/218; Zebîdî, "nır", 14/249; Fîrûzâbâdî, "nır", 484.

⁵⁶ İbn Manzûr "nır", 5/219; Zebîdî, "nır", 14/252; Fîrûzâbâdî, "nır", 484.

⁵⁷ İbn Manzûr, "nır", 5/219; Zebîdî, "nır", 14/252; el-İsfahânî, "nır", 814; Fîrûzâbâdî, "nır", 484.

⁵⁸ İbn Fâris, "nır", 5/444; İbn Manzûr, "nır", 5/219.

⁵⁹ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, "vch", 743-744. Bu kullanımlarda da daha çok, "organ, yüz (İbrâhîm 14/50; el-Mâide 5/6), zât, rıza (el-İnsân 76 /9) ve vaktin ilk anları/başlangıcı (Âl-i İmrân 3/72) anlamları göze çarpmaktadır.

⁶⁰ Hasan Yıldızlı, *Vücûh ve Nezâir İlmi ve Mukâtil b. Süleyman'ın el-Vücûh ve'n-Nezâir Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 8.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, 93.

⁶² Bk. Mukâtil *el-Vücûh*.

⁶³ Bk. Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî el-A'ver el-Atekî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Bağdat: Dâiratü'l Âsâr ve't-Türâs, 1988).

⁶⁴ Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *et-Teşârif: Tefsîr rû'l-Kur'ân mimmeştebehet es-mâ'ühû ve taşarrafet me'ânih*. thk. Hind Şelebî (b.y: Şirketü't-Tûnûsiyye li't-Tevzî, 1979).

⁶⁵ Ebû Abdirrahmân İsmâîl b. Abdillâh ed-Darîr el-Hîrî, *Vücûhü'l-Kur'ân*, thk. Fâtîma Yûsuf el-Haymî (Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1996).

⁶⁶ Bk. Ebû Abdillâh Hüseyn b. Muhammed ed-Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân: İslâhu'l-vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdülâzîz Seyyidü'l-Ehl (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâfîn, 1983).

⁶⁷ Bulut, "Mukâtil'den Günümüze Vücûh-Nezâir Tanımları", 472.

el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l Azîm eseri baştan sona incelendiğinde, uyguladığı yöntem ve verdiği bilgilere bakıldığında “Kur'an'ın farklı yerlerinde geçen aynı lafzın farklı anlamlar ihtiva etmesine vücûh, bu anlamlardan birinin Kur'an'da birçok yerde tekrarlanmasına nezâir” dediği anlaşılmaktadır.⁶⁸ Bu yaklaşımın diğer ilk dönem müelliflerinin eserlerinde de aynı olduğu görülmektedir.⁶⁹

Vücûh-Nezâir ilminin derli toplu ilk tanımı ise doğuşundan yaklaşık dört yüz elli yıl kadar sonra İbnü'l-Cevzî tarafından yapılmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin “nezâirin lafızların, vücûhun da bu lafızlara verilen manaların ismi”,⁷⁰ şeklindeki tanımının ardından, İbn Teymiyye de (öl. 728/1328) “vücûhu ‘müşterek’⁷¹ isimler, nezâiride ‘mütevâtî’⁷² isimler” olarak tanımlamıştır.⁷³ İbn Teymiyye'nin tanımının etkisinde kalan Zerkeşî'de (öl. 794/1392) bu ilmi: “Vücûh, Ümmet/أمة lafzı gibi birçok manada kullanılan müşterek lafız, nezâir ise “mütevâtî’ lafızlar gibidir.”⁷⁴ şeklinde tanımlamıştır. Günümüze geldiğinde ise “vücûhu, çokanlamlılık, nezâiri de eşanlamlılık” olarak kabul eden yeni bir anlayış mevcuttur.⁷⁵ Dolayısıyla tarih boyunca yapılan bu ta-

⁶⁸ Mukâtil, *el-Vücûh*, 1-308; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif*, 11 (Mukaddime); Halil Altuntaş, “el-Vücûh ve'n-Nezâir”, *Diyanet İlmî Dergi* 26/1 (1990), 14-15; Özek, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, 26; Celâlettin Divlekci, *Dil Bilim ve Kur'an İlimleri Açısından el-Fırûzâbâdî'nin Besâir'i* (Isparta; Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 87 ; a.mlf., “Kur'an'da Eşanlamlılık (Teradûf) Olgusu (I)”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (2000), 166-168. Karagöz, “Vücûh ve Nezâir'in Terimleşme Süreci-Nezâir'in 'Eşanlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-”, 451; Müsâid b. Süleymân b. Nâsir et-Tayyâr, *et-Tefsîrü'l-luğaviyyü li'l-Kur'ân'i'l-Kerîm* (Dammâm: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1432/2011), 94; Hide Sâbık, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir el-Kur'âniyye ve eseruhâ fi't-tefsîr* (Cezâyir: Câ miatü'l-Hâc lihadar (Batne), Doktora Tezi, 2011), 19; M. Suat Mertoğlu, “Vücûh ve Nezâir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/14; Bulut, “Mukâtil'den Günümüze Vücûh-Nezâir Tanımları”, 473-478.

⁶⁹ Mesela “الفساد/el-fesâd” kelimesi örneğinde bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 51; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vücûh*, 40-41; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif*, 115-116; Hîrî, *Vücûhü'l-Kur'ân*, 246; Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, 357-358.

⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, 83.

⁷¹ Müşterek Lafız: Aynı lafzın tanım ve hakikat (gerçeklik) bakımından aralarında ortaklık bulunmayan, birbirinden farklı (anlamlara gelen) müsemmalara verilen addır. Göz, pınar, tartı, altın, güneş, yıldız gibi anlamlara gelen el-Ayn/العين lafzı gibi. Bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdu's-Selâm Abdu's-Şâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 26.

⁷² Mütevâtî' Lafız: Aralarındaki ortak anlam veya benzerlikten dolayı farklı isimlere delalet eden lafızlardır. el-İnsan /الإنسان, lafzının Ali, Zeyd ve Amr'a delalet etmesi gibi. Bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Mi'yârü'l-ilm fi fenni'l mantık*, thk. Süleyman Dünya (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1961), 81-84; İsmail Durmuş, “Müşterek” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/171-172.

⁷³ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm b. Teymiyye, el-Harrânî. *Mecmû'u fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (Medine-i Münevvere: Mecmeu'l-Melik Fehd li Tıbbâti'l-Mushafî's-Şerif, 1990), 13/276-277.

⁷⁴ Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru İhyâü'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1957), 1/102-103.

⁷⁵ M. Tayyib Okıç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri* (İstanbul: Nûn Yayınları, 1995), 134-135; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 184-185; a.mlf., “Tefsirde Mukâtil b. Süleymân ve Eserleri”, *A.Ü.İ.F.D.* (1976), 21/1-4, 22; Mukâtil b. Süleymân, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü (el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm)* çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 96; Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, 23; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV 2017), 145-146; Abdülhamit Birişik, “Kur'an İlimleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/401-404; Cüneyt Eren, *Kur'an İlimleri ve Tefsir İstılahları* (Erzurum: Ekev Yayınevi, 2001), 130; Ahmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 95, 179; Nefise Karaca Efe, *Kurtûbî'nin Kur'an İlimlerine Yaklaşımı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 126, Ömer Acar, “Ço-

nımlara bakıldığında ilk dönem vücûh-nezâir anlayışını, yani Mukâtil'in ve onun izinden giden müelliflerin bu ilimdeki maksatlarını tam olarak yansıttığını söylemek zordur.⁷⁶ Oysa vücûh-nezâir terimlerinin öncelikle, bu alanda yazılan eserlerin içeriğine uygun olarak tanımlanması gerekir. Zira o ilme ait terminolojinin sağlam bir şekilde oluşması ancak buna bağlıdır.⁷⁷

1.3. Mukâtil'in el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm Adlı Eserinden Seçilen Lafızların Meâllerdeki Tercümelere

Mukâtil'in hicrî ikinci yılda yazdığı bu eser daha çok *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* ismiyle şöhret bulsa da *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adıyla da bilinir. Eser tefsir ve ulûmü'l-Kur'ân sahasının bir dalı olan vücûh-vezâir ilminin ilk eserlerinden olması, kendisinden sonra bu sahada eser yazan müellifleri etkilemesi ve onlara kaynaklık etmesi yönüyle büyük bir öneme sahiptir.⁷⁸ Eserin farklı muhakikler tarafından tahkikleri yapılmıştır. Bu çalışmada Hâtim Sâlih ed-Dâmin tahkiki esas alınmıştır.⁷⁹

1.3.1. الحكمة/el-Hikmet

Mukâtil "*Hikmet*"⁸⁰ lafzını beş vecihte⁸¹ açıklamıştır: "الحكمة على خمسة أوجه"

Birinci Vecih/الوجه الأول: "المواعظ/ Nasihatler, öğütler." Örnek Bakara sûresi 231. âyet "وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ" Mukâtil âyeti "القرآن، والمواعظ التي في القرآن: من الأمر والنهي والحلال والحرام" *Kur'an'daki helâl, haram, emir ve nehiy şekliyle geçen nasihat ve öğütler* şeklinde açıklamıştır.⁸²

kanamlılık-Eşadlık İkileminde İştirâk-i Lafzî," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/ 2 (2010), 266; Çetin, *Dâmegânî'nin el-Vücûh ve'n-Nezâir isimli Eserindeki Metodu* (30 numaralı dipnot), 12-14.

⁷⁶ Tanımlarla ilgili bilgi için bk.Bulut, "Mukâtil'den Günümüze Vücûh-Nezâir Tanımları", 473-491.

⁷⁷ Divlekci, *Dil Bilim ve Kur'an İlimleri*, 88; Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanamlılık Sorunu* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 186-187; Süleyman Kaya, *Taḥşîlî Neẓâ'iri'l-Kur'ân'ı Bağlamında Hakîm Tirmizî'de Vücûh ve Nezâir* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 62; Karagöz, "Vücûh-Nezâirin Terimleşme Süreci-Nezâir'in 'Eşanamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-", 434-435; Hasan Yaldızlı "Vücûh" ve "Nezâir" Hakkında Yapılan Tanımlara Dair Bir Değerlendirme", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31 (İstanbul: 2014), 16-17.

⁷⁸ Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleymân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/134-136.

⁷⁹ Eserin ilk tahkiki, Abdullâh Mahmut Şehhâte tarafından 1975 yılında adıyla yapılmıştır. Bk; Mukâtil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, (thk. Abdullah Mahmut Şehhâte), (Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1994); Ayrıca Şehhâte'nin tahkikli bu nüshası M. Beşir Eryarsoy tarafından "*Kur'ân Terimleri Sözlüğü*" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Eser Şehhâte'den sonra Ali Özek tarafından tahkik edilmiş ve kitab "*el-Vücûh ve'n-Nezâir*" adıyla yayımlanmıştır. Eserin dördüncü tahkiki ise Ahmed Ferîd el-Mezîdî tarafından yapılmıştır. Bk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008).

⁸⁰ "Hikmet ve hüküm" kelimeleri sözlükte "bilmek" (ilim) ve "anlamak" (fıkıh), yumuşak huylu olmak (hilm), nübüvvet, Kur'an, Allah'a itâat, dinde anlayış (fehm), korku, takvâ, Kur'an'ın tefsiri, helâl-haram, ilim ve amelde doğruluk" gibi anlamlara gelir. "Hikmet" kelimesi Kur'an'da 20'nin üzerinde âyette geçmektedir. Bk. İbn Manzûr, "hkm", 12/140-143; Zebîdî, "hkm", 21/510-514; İlhan Kutluer, "Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/503-511.

⁸¹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 87-88.

⁸² Mukâtil bu veche, Bakara 151 "وَيُعَلِّمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ", Âli İmrân 48 "وَيُعَلِّمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ" ve 164 "وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ" "وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ", Nisâ 113. âyetleri nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 87.

* Bayraktar Bayraklı: “Allah’ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayınız.”⁸³

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “Allah’ın size bahşettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin.”⁸⁴

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli “Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek üzere indirdiği Kitâb’ı ve hikmeti hatırlayın.”⁸⁵

* Elmalılı Hamdi Yazır: “Allah’ın üzerinizdeki nimetini, size kendisiyle öğüt olarak indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayıp, düşünün.”⁸⁶

* Hasan Basri Çantay: “Allahın üzerinizdeki ni'metini ve size öğüt vermek için indirdiği kitâbı (Kur'ânı) ve (ondaki) hikmeti düşünün.”⁸⁷

* Mehmet Okuyan: “Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini (size verdiği hidâyeti), size öğüt vermek üzere indirdiği Kitabı ve hikmeti (doğru hüküm verme yeteneğini) hatırlayın!”⁸⁸

* Muhammed Esed: “Allah’ın size lütfettiği nimetleri ve size öğüt için indirdiği vahyi ve hikmeti hatırlayın.”⁸⁹

*Ömer Nasûhi Bilmen: “Ve Allah Teâlâ’nın üzerinize olan nimetlerini ve sizlere indirip kendisiyle öğüt verdiği kitabı ve hikmeti hatırlayınız.”⁹⁰

* Süleyman Ateş: “Allah’ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği Kitap ve hikmeti düşünün.”⁹¹

*Talât Koçyiğit: “Allah’ın üzerinizdeki nimetini, öğüt vermek için size indirdiği Kitap ve hikmeti hatırlayın.”⁹²

Değerlendirme: Bakara sûresi 231. âyette geçen “hikmet” kavramına Mukâtil’in verdiği manayı, yukarıdaki meâllerin hiçbirinde göremiyoruz. Meâllerin tamamında “hikmet” kavramıyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamış, daha çok motamot yani harfi tercüme yapılmıştır. Sadece Mehmet Okuyan, hikmet kavramını parantez içerisinde “doğru hüküm verme yetene-

⁸³ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007), 502.

⁸⁴ Hayrettin Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 36.

⁸⁵ Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, (Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2006), 36.

⁸⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam vdğr. (İstanbul: Elvan Ofset, ts), 2/110.

⁸⁷ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, Naşir, Mürşit Çantay (İstanbul: Elif Ofset, 1990/1410), 1/62.

⁸⁸ Mehmet Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2022), 89.

⁸⁹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 1/69.

⁹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Sadeleştirenler, Sadrettin Gümüş-Muhsin Demirci (İstanbul: İpek Yayınları, 2017), 1/207.

⁹¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1/397

⁹² Talat Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (Konya: Hüner Yayınevi, 2012), 22.

gi" olarak açıklamıştır. Meâllerin tamamında "size öğüt vermek için indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayın" şeklinde bir çeviri yapılmıştır. Ancak Kur'an Yolu meâli "...kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin" ve Süleyman Ateş'in meâlinde de "...size öğüt vermek için Kitap ve hikmet 'ten size indirdiklerini düşünün" şeklinde bir çeviri yapıldığı görülmektedir. Bu çevirilerin Mukâtil'in verdiği anlama daha yakın olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci Vecih/الوجه الثاني: "العلم والفهم / Fehm (anlayış) ve İlim." Örnek Mer-yem sûresi 12. âyet "وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا" Mukâtil âyeti "العلم والفهم / anlayış, kavrayış ve ilim" şeklinde açıklamıştır.⁹³

* Bayraktar Bayraklı: "Biz O'na, henüz çocuk iken kitabı anlama kabiliyetini verdik."⁹⁴

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): "ve O'na henüz çocukken hikmeti verdik."⁹⁵

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: "Biz, ona daha çocuk iken hikmet...verdik."⁹⁶

* Elmalılı Hamdi Yazır: "ve daha çocukken O'na hikmet verdik."⁹⁷

* Hasan Basri Çantay: "Henüz sabî iken O'na hikmet verdik."⁹⁸

* Mehmet Okuyan (12-13. âyetler): "ve henüz küçük çocukken O'na mu-hakeme gücü, katımızdan şefkat ve arınmışlık vermiştik; o da (takvâli) (du-yarlı) biriydi."⁹⁹

* Muhammed Esed: "Çünkü o daha küçük bir oğlanken biz O'na doğru ve kuşatıcı düşünme yeteneği vermiştik."¹⁰⁰

* Ömer Nasûhi Bilmen: "Ve O'na daha çocuk iken hikmet verdik."¹⁰¹

* Süleyman Ateş: "ve O'na çocuk iken hikmet verdik."¹⁰²

* Talât Koçyiğit: "daha çocukken O'na hikmet vermiştik."¹⁰³

⁹³ Mukâtil, En'âm sûresi 89 "أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ", Enbiyâ sûresi 79 "وَلَقَدْ آتَيْنَا خُفْيَا وَعِلْمًا" ve Lokmân sûresi 12. âyetleri "وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ" bu veche nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 87.

⁹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 131.

⁹⁵ Hayrettin Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 305. Âyetin devamında "hikmetten maksadın, kendisine sınımsız sarılması emredilen kitabı kavrama ve dini hükümleri anlama yeteneğidir", denilmektedir.

⁹⁶ Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 305.

⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/401.

⁹⁸ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 2/552.

⁹⁹ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 733.

¹⁰⁰ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 2/610.

¹⁰¹ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 4/286.

¹⁰² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 5/369.

¹⁰³ Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 179.

Değerlendirme: Meryem sûresi 12. âyetteki “*hikmet*” kavramını yukarıdaki meâllerden Bayraklı “*anlama kabiliyeti*”, Kur'an Yolu, âyetin devamında yaptığı açıklamada “*kitabı kavrama ve dini hükümleri anlama yeteneği*”, Okuyan “*muhakeme gücü*” ve M. Esed “*doğru ve kuşatıcı düşünme yeteneği*” gibi Mukâtil'in verdiği anlama yakın anlamlar vermişlerdir. Diğer meâller ise kavramı olduğu gibi “*hikmet*” olarak açıklamışlardır.

Üçüncü Vecih/الوجه الثالث: “الدَّبَّوَّةُ/ Peygamberlik.” Örnek âyet Bakara sûresi 251. âyet “وَأَتَيْنَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ” Mukâtil âyeti “الدَّبَّوَّةُ/ Peygamberlik” şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁴

* Bayraktar Bayraklı: “Allah O'na hükümlerlik ve hikmet verdi.”¹⁰⁵

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “ve Allah O'na hükümlerlik ve hikmet verdi.”¹⁰⁶

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “Allah O'na (Dâvûd'a) hükümdarlık ve hikmet verdi.”¹⁰⁷

* Elmalılı Hamdi Yazır: “Allah, kendisine hükümdarlık ve hikmet (peygamberlik) verdi.”¹⁰⁸

* Hasan Basri Çantay: “Allah da O'na (Eşmuîlin ve Tâlûtun vefatından sonra, bir arada) saltanat ve hikmeti (peygamberliği) verdi.”¹⁰⁹

* Mehmet Okuyan: “Allah O'na (Dâvûd'a) hükümdarlık ve (hikmet) (*doğru hüküm verme yeteneği*) vermiş.”¹¹⁰

* Muhammed Esed: “Allah O'na hükümlerlik ve hikmet verdi.”¹¹¹

* Ömer Nasûhi Bilmen: “ve Allah Teâlâ O'na mülk ve hikmet verdi.”¹¹²

* Süleyman Ateş: “Allah O'na hükümdarlık ve hikmet verdi.”¹¹³

* Talât Koçyiğit: “Allah'ta hükümdarlığı ve hikmeti O'na vermiş.”¹¹⁴

¹⁰⁴ Bu veche Mukâtil, Nisâ sûresi 54 “فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ” ve Sâd sûresi 20. âyeti “وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ” nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 88.

¹⁰⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 507.

¹⁰⁶ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 40.

¹⁰⁷ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 40.

¹⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/138.

¹⁰⁹ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1/70. Âyetin açıklama kısmında saltanatı ve peygamberliği nefsinde cem eden ilk peygamber budur, denilmektedir.

¹¹⁰ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 100. Okuyan, âyetin devamında şu açıklamayı yapmıştır: “Calut'u öldüren Dâvûd, Hz. Süleymân'ın babası olan hükümdar peygamber Hz. Dâvûd'dur. Yüce Allah ona mülk yani hükümdarlık vermiş, ayrıca hikmet denen “kararlarında isabet edebilecek muhakeme gücü” kendisine ihsan etmiştir. Bu özellikle Hz. Dâvûd'a peygamberlik verildiğinin ifadesidir.

¹¹¹ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 1/76.

¹¹² Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/227

¹¹³ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/435

¹¹⁴ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 24.

Değerlendirme: Mukâtil'in Bakara sûresi 251. âyetteki "hikmet" kavramına verdiği "nübüvvet/peygamberlik" manasının, Elmalılı ve Çantay'ın meâllerinde parantez içerisinde verildiğini görüyoruz. Okuyan'da yukarıdaki âyette de olduğu gibi "hikmeti" yine parantez içerisinde "doğru hüküm verme yeteneği" olarak açıklamış ancak âyetin devamında yaptığı açıklama da bu özellikle Hz. Dâvûd'a Peygamberlik verildiğini ifade etmiştir.¹¹⁵ Dolayısıyla onun da bu kavramla "peygamberliği" kastettiği görülmektedir. Bunun dışındaki meâller kavramı olduğu gibi yine motamot tercüme ile "hikmet" olarak vermişlerdir ki bu da anlamı yeterince yansıtmamaktadır.

Dördüncü Vecih/الوجه الرابع: "تفسير القرآن/ Kur'an'ın Tefsiri." Örnek Bakara sûresi 269. âyet "وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ" Mukâtil âyeti "العلم بما في القرآن/ Kur'an'daki ilim" olarak açıklamıştır. (Mukâtil bu veche nazîr vermemiştir.)

* Bayraktar Bayraklı: "Kime hikmet verilmişse..."¹¹⁶

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): "Kime hikmet verilirse..."¹¹⁷

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: "Kime hikmet verilmişse..."¹¹⁸

* Elmalılı Hamdi Yazır: "hikmet verilene ise..."¹¹⁹

* Hasan Basri Çantay: "Kime de hikmet verilirse..."¹²⁰

* Mehmet Okuyan: "Kime (hikmet) (doğru hüküm verme yeteneği) verilirse..."¹²¹

* Muhammed Esed: "Her kime hikmet bağışlanmışsa..."¹²²

* Ömer Nasûhi Bilmen: "Kendisine hikmet verilmiş olan bir kimse ise..."¹²³

* Süleyman Ateş: "Hikmet verilen kimseye..."¹²⁴

* Talât Koçyiğit: "Kime de hikmet vermişse..."¹²⁵

Değerlendirme: Âyette geçen "hikmet" kavramını, Diyanet İşleri Meâli, âyetin devamında yaptığı açıklamada "neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlamaya yarayan derin ve yararlı bilgiye"¹²⁶ denir şeklinde açıklamış, Oku-

¹¹⁵ Bk. Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsiri*, 100

¹¹⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 511.

¹¹⁷ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 44.

¹¹⁸ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 44.

¹¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/198.

¹²⁰ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1/76.

¹²¹ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsiri*, 109.

¹²² Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsiri*, 1/81.

¹²³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/247

¹²⁴ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/467.

¹²⁵ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 26.

¹²⁶ Meâlde âyetin devamında, "neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlamaya yarayan derin ve yararlı bilgiye hikmet denir", denilmektedir. Bk. Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 44.

yan, diğer âyetlerde olduğu gibi hikmeti, “doğru hüküm verme yeteneği” olarak açıklamıştır. Ateş de âyet meâline ilave olarak yaptığı açıklamada hikmeti, “derin ve yararlı bilgi”,¹²⁷ olarak tanımlamıştır. Çantay’ın yaptığı açıklama da¹²⁸ oldukça geniştir. Ancak verdiği anlamlar Mukâtil’in verdiği anlama yakındır. Bunların dışındaki meâller de ise kavram olduğu gibi “hikmet” olarak verilmiştir. Dolayısıyla bu meâllerde “hikmetten” kastedilenin ne olduğu net olarak anlaşılamamaktadır. “Kime hikmet (Kur'an'ın tefsirine dair bir ilim) verilmişse...” şeklindeki bir tercüme kanaatimizce daha yerinde olacaktır.

Beşinci Vecih/الوجه الخامس: “القرآن/Kur'ân.” Örnek Nahl sûresi 125. âyet “أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ” Mukâtil âyeti “القرآن/Kur'ân” şeklinde açıklamıştır. (Mukâtil bu veche nazîr vermemiştir.)

* Bayraktar Bayraklı: “Sen, Rabb'inin yoluna hikmetle... çağır.”¹²⁹

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “Rabb'inin yoluna hikmetle...davet et.”¹³⁰

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “(Ey Muhammed!) Rabb'inin yoluna hikmetle güzel öğütlerle çağır.”¹³¹

* Elmalılı Hamdi Yazır: “(Ey Resulüm!) Rabb'inin yoluna hikmetle... çağır.”¹³²

* Hasan Basri Çantay: “(İnsanları) Rabb'inin yoluna hikmetle...davet et.”¹³³

* Mehmet Okuyan: “Sen Rabb'inin yoluna hikmetle (doğru hükümlerle) ... davet et.”¹³⁴

* Muhammed Esed: “(Bütün insanlığı) hikmetle...Rabb'inin yoluna çağır.”¹³⁵

* Ömer Nasûhi Bilmen: “Rabb'in yoluna hikmet ile...davet et.”¹³⁶

* Süleyman Ateş: “Hikmetle...Rabb'inin yoluna çağır.”¹³⁷

* Talât Koçyiğit: “(Ey Muhammed) Rabb'inin yoluna, hikmetle... davet et.”¹³⁸

¹²⁷ Süleyman Ateş, âyetin devamında Hikmet kavramı ile ilgili yaptığı uzunca açıklamanın, sonunda; Hikmet, derin ve yararlı bilgidir, demektedir. Bk. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/467.

¹²⁸ Çantay hikmeti “Kur'an, peygamberlik, ilim, amel, sözde ve işte isabet, eşyanın manalarını idrak, Allah'ın emrine uygun salim akıl, fıkıh, ince marifet... gibi uzunca açıklamaktadır. Bk. Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1/76.

¹²⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 394.

¹³⁰ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 280.

¹³¹ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 280.

¹³² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/270.

¹³³ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 2/506.

¹³⁴ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 673.

¹³⁵ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 2/556.

¹³⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 4/149

¹³⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 5/159

Değerlendirme: Bu âyette de “hikmet” kavramı yine meâllerin çoğunda “hikmet” ile tercüme edilmiştir. Ancak Okuyan, “*hikmeti, (doğru hükümlerle) davet et*”, Mukâtil de “*Kur'an*” olarak açıklamıştır. Kanaatimizce kastedilen Kur'an'daki hükümlerdir. Dolayısıyla bu meâldeki çeviri, Mukâtil'in yorumuna daha yakındır.

1.3.2. البِرُّ/el-Birr

Mukâtil “*Birr*”¹³⁹ lafzını üç vecihte¹⁴⁰ açıklamıştır:

Birinci Vecih/الوجه الأول: “*الصلة/Bağ, yakınlık, akrabalık bağı.*” Örnek Bakara sûresi, 224. âyet (فَذَلِكَ قَوْلُهُ فِي الْبَقَرَةِ) “وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا” Mukâtil âyeti “لِنَلَّا تَصِلُوا الْقَرَابَةَ”/yani yakınlığa, akrabalığa ulaşamazsınız” şeklinde açıklamıştır.¹⁴¹

* Bayraktar Bayraklı: “*Allah adına yaptığınız yeminleri, iyilik yapmanıza...engel kılmayın.*”¹⁴²

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “*Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, iyilik etmeye... engel kılmayın.*”¹⁴³

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “*iyilik etmemenize...Allah'ı siper yapmayın.*”¹⁴⁴

* Elmalılı Hamdi Yazır: “*Sözünüzde durmanız...Allah'ı yeminlerinize he-def veya siper edip durmayın.*”¹⁴⁵

* Hasan Basri Çantay: “*Allah'ı, yeminlerinizden dolayı, iyilik etmenize...engel yapmayın.*”¹⁴⁶

* Mehmet Okuyan: “*Yeminlerinizden dolayı iyilik etmenize...Allah'ı engel kılmayın.*”¹⁴⁷

* Muhammed Esed: “*Allah adına yaptığınız yeminler, erdemliliğe...engel teşkil etmesin.*”¹⁴⁸

¹³⁸ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 162.

¹³⁹ “Birr” kelimesi sözlüklerde “bağ, doğruluk, itaat, hayr, infak, iyilik, ihsan” gibi anlamlara gelir. İbn Manzûr, “brr”, 4/51-53; Zebîdî, “brr”, 10/151-152; Ali Toksarı, “Birr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/204-205. “Birr” kelimesi Kur'an'da 20 yerde geçmektedir. Bk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, “brr”, 117.

¹⁴⁰ Mukâtil, *el-Vücûh*, 168-169.

¹⁴¹ Mukâtil bu veche, Mümtehhine sûresi 8. âyeti “لَا يَتَّبِعُكُمْ اللَّهُ عَنِ الدِّينِ لَمْ يَقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ” nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 168.

¹⁴² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 501.

¹⁴³ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 34.

¹⁴⁴ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 34.

¹⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/101

¹⁴⁶ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, 1/60.

¹⁴⁷ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 86.

¹⁴⁸ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 2/65.

* Ömer Nasûhi Bilmen: “*Ve Allah Teâlâ'yı yeminlerinize maruz kılmayınız ki gûnahtan berî olasınız.*”¹⁴⁹

* Süleyman Ateş: “*Allah'ı,yemin (ettiğiniz iş)lerinize (yani) iyilik etmenize...engel yapmayın.*”¹⁵⁰

* Talât Koçyiğit: “*Yeminleriniz sebebiyle iyilik yapmanıza... Allah'ı engel kılmayın.*”¹⁵¹

Değerlendirme: Mukâtil'in verdiği mana ile meâllerdeki mananın aynı olmadığı görülmektedir. Nitekim Mukâtil'in “*sıla, akrabalık bağı*” olarak verdiği anlama karşılık, meâllerde genellikle kelimenin bilinen sözlük anlamı “*iyilik*” tercih edilmiştir. Dolayısıyla aralarında bir anlam benzerliği yoktur.

İkinci Vecih/الوجه الثاني: الطَّاعَةُ/İtaat. Örnek, Mâide sûresi 2. âyet “وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ” Mukâtil âyetteki “Birr” lafzını “على الطَّاعَةِ/itaat”, “Takvâ” lafzını da “تَرْكِ الْمَعْصِيَةِ/günahı terketmek” olarak açıklamıştır.¹⁵²

* Bayraktar Bayraklı: “*İyilik ve takvâ üzerinden yardımlaşınız...*”¹⁵³

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “*İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın...*”¹⁵⁴

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “*İyilik ve takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın...*”¹⁵⁵

* Elmalılı Hamdi Yazır: “*İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın...*”¹⁵⁶

* Hasan Basri Çantay: “*İyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın...*”¹⁵⁷

* Mehmet Okuyan: “*İyilik ve takvâ (duyarlılık) üzerine yardımlaşın...*”¹⁵⁸

* Muhammed Esed: “*Erdemi ve ilahî sorumluluk bilincini geliştirmede birbirinizle yardımlaşın...*”¹⁵⁹

* Ömer Nasûhi Bilmen: “*Ve birr ve takvâ üzere yardımlaşınız...*”¹⁶⁰

* Süleyman Ateş: “*İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın...*”¹⁶¹

¹⁴⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/200

¹⁵⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/389.

¹⁵¹ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 21.

¹⁵² Bu veche Mukâtil; Mücadele 9 “وَتَسَاجُوا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ”; Meryem 14 “وَبِرًّا بِالْذِّبِي”; Meryem 32 “وَبِرًّا بِالْذِّبِي”; Abese 16 “كِرَامِ بَرَّة”; Muttaffin 18. “كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَنْبَارِ” âyetleri nazir olarak zikretmiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 168.

¹⁵³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 673.

¹⁵⁴ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 105.

¹⁵⁵ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 105.

¹⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/141.

¹⁵⁷ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, 1/154.

¹⁵⁸ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 255.

¹⁵⁹ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 1/182.

¹⁶⁰ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2/164.

¹⁶¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 2/449.

* Talât Koçyiğit: “*İyilik ve takvâ üzere yardımlasın...*”¹⁶²

Değerlendirme: Mukâtil bu âyetteki “*birr*” kavramını “*itaat*” olarak açıklamıştır. Ancak yukarıdaki meâllerin hiçbirisinde bu anlama rastlanmamaktadır. Meâl yazarları kavramı, yine bilinen sözlük anlamı olan “*iyilik*” kelimesiyle açıklamayı uygun görmüşlerdir. Sadece M. Esed, kelimeyi yukarıdaki âyette olduğu gibi “*erdem*” olarak açıklamıştır, ancak o da Mukâtilin verdiği anlamla aynı değildir.

Üçüncü Vecih/الوجه الثالث: “*الدَّقْوَى* / *Takvâ*.” Örnek, Âl-i İmrân sûresi 92. âyet “لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ” Mukâtil âyeti “لَنْ تَبْلُغُوا الدَّقْوَى / *takvâya* asla ulaşamazsınız” şeklinde açıklamıştır.¹⁶³

* Bayraktar Bayraklı: “*...iyiye ulaşamazsınız...*”¹⁶⁴

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “*...iyiliğe asla eremezsiniz...*”¹⁶⁵

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “*...iyiliğe asla erişemezsiniz.*”¹⁶⁶

* Elmalılı Hamdi Yazır: “*...gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz...*”¹⁶⁷

* Hasan Basri Çantay: “*...asla iyiliğe ermiş (birr-ü taat etmiş) olmazsınız...*”¹⁶⁸

* Mehmet Okuyan: “*...asla iyiliğe ulaşamazsınız...*”¹⁶⁹

* Muhammed Esed: “*...gerçek erdeme ulaşmış olamazsınız...*”¹⁷⁰

* Ömer Nasûhi Bilmen: “*...iyiliğe nail olamazsınız...*”¹⁷¹

* Süleyman Ateş: “*...asla iyiliğe eremezsiniz...*”¹⁷²

* Talât Koçyiğit: “*...asıl iyiliğe asla eremezsiniz...*”¹⁷³

Değerlendirme: Mukâtil bu vecihteki âyette geçen “*birr*” kelimesini “*takvâ*” olarak açıklamıştır. Meâllerde ise anlam diğer vecihlerdeki âyetlerde olduğu gibi yine kelimenin en bilinen sözlük anlamı olan “*iyilik*” kelimesiyle açıklanmıştır. M. Esed her üç âyette de kavramı “*erdem*” olarak açıklamıştır.

¹⁶² Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 58.

¹⁶³ Mukâtil bu vecihe, Bakara 177 “وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ” Bakara 44. âyetleri “اتَّقُوا النَّاسَ بِالْبِرِّ” nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 169.

¹⁶⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 538.

¹⁶⁵ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 61. “İyilik” diye çevirdiğimiz *birr* terimi “kişiyi Allah’a yaklaştıran iman, ibadet ve ahlak ile en doğru ve en güzel hayatı yaşamak” manasına gelir.

¹⁶⁶ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 61.

¹⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/398-399.

¹⁶⁸ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, 1/98.

¹⁶⁹ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 148.

¹⁷⁰ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 1/108.

¹⁷¹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/362.

¹⁷² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 2/78.

¹⁷³ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 34.

Dolayısıyla “birr” lafzına Mukâtil'in verdiği “akrabalık bağı, itaat, takvâ” şeklindeki anlamlar, yukarıdaki meâllerin hiçbirisinde verilmemiştir.

1.3.3. النّجْم/en-Necm

Mukâtil bu lafz¹⁷⁴ üç vecihte¹⁷⁵ açıklamıştır:

Birinci Vecih/الوجه الأول: “الكوكب/ Yıldız.” Örnek Târik sûresi 3. âyet “النّجْمُ” Mukâtil âyeti “الكوكب المضيئ/parlayan yıldız” olarak açıklamıştır.¹⁷⁶

* Bayraktar Bayraklı: “*Parlayan yıldızdır...*”¹⁷⁷

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “*Karanlığı delen yıldızdır...*”¹⁷⁸

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “*O, (ışığıyla karanlığı) delen yıldızdır...*”¹⁷⁹

* Elmalılı Hamdi Yazır: “*O, karanlığı delen yıldızdır...*”¹⁸⁰

* Hasan Basri Çantay: “*(O, ziyâsiyle karanlığı) delen yıldızdır.*”¹⁸¹

* Mehmet Okuyan: “*(O, karanlığı) delen yıldızdır.*”¹⁸²

* Muhammed Esed: “*O, yıldızdır (inanmadan yaşanan hayatın) karanlığını delip geçen.*”¹⁸³

* Ömer Nasûhi Bilmen: “*O (karanlığı) delen yıldızdır.*”¹⁸⁴

* Süleyman Ateş: “*Parlayan yıldızdır.*”¹⁸⁵

* Talât Koçyiğit: “*O, karanlığı delen bir yıldızdır.*”¹⁸⁶

Değerlendirme: Bayraklı ve Ateş'in meâllerinde âyetteki “el-kevkebü” kelimesine verdikleri “parlayan yıldız” manası Mukâtil'in verdiği anlamla aynıdır. Diğer meâllerde de “karanlığı delen yıldız” anlamı ağırlıktadır. Okuyan, âyetin devamında yaptığı açıklamada “delip geçen yıldız” ile kastedile-

¹⁷⁴ “Necm” kelimesi, sözlükte “doğmak, ortaya çıkmak, yıldız” gibi anlamlara gelir. Kur'an-ı Kerîm'de dört âyet-te *necm*, dokuz âyet-te *nücûm* şeklinde 13 yerde geçmektedir. Bk. Zebîdî, “ncm”, 33/475-480; İbn Manzûr, “ncm”, 12/568-570; Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, “ncm”, 697-698; Yavuz Unat, “Yıldız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/534-538.

¹⁷⁵ Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 123-124.

¹⁷⁶ Mukâtil bu veche, Nahl 16 “وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ”, Saffât 88. “فَقَطَّرَ نَظْرَهُ فِي النُّجُومِ” âyetleri nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 123.

¹⁷⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 66.

¹⁷⁸ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 590.

¹⁷⁹ Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 590.

¹⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/104.

¹⁸¹ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 3/1169.

¹⁸² Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 1477.

¹⁸³ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 3/1257.

¹⁸⁴ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 8/350.

¹⁸⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 10/410.

¹⁸⁶ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 392.

nin “vahiyy/Kur'an”¹⁸⁷ olduğunu da ifade etmektedir. “Karanlığı delen yıldız” da muhtemelen “parlayan yıldızdır” düşüncesiyle, meâllerin hepsinde kavrama verilen anlamın Mukâtil'in verdiği anlamla benzer olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci Vecih/الوجه الثاني: “النُّجُوم، يعني نجوم القرآن كان ينزل من القرآن نجوماً على النبي” الوجه الثاني/ *Kur'an'ın kısım kısım inen bölümleri. Kur'an Hz. Peygamber'e bir veya iki âyet, bir sûre veya iki sûre şeklinde peyderpey iniyordu.* Örnek Necm sûresi 1. âyet “وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ” Mukâtil âyeti vecihte verdiği mana ile “نَجْمُ الْقُرْآنِ /Kur'an'ın kısım kısım inen parçaları, âyet ve sûreleri” şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁸

* Bayraktar Bayraklı: “*Battığı zaman yıldıza andolsun ki...*”¹⁸⁹

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “*Battığı sırada yıldıza andolsun ki...*”¹⁹⁰

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “*Battığı zaman yıldıza andolsun ki...*”¹⁹¹

* Elmalılı Hamdi Yazır: “*İnmekte olan yıldıza andolsun ki...*”¹⁹²

* Hasan Basri Çantay: “*Battığı dem yıldıza andolsun ki...*”¹⁹³

* Mehmet Okuyan: “*(Parça parça) indiğinde (necm)'e (Kur'an'a) yemin olsun...*”¹⁹⁴

* Muhammed Esed: “*Düşün yücelerden inen (Allah'ın mesajının) gözler önüne serdiğini!*”¹⁹⁵

* Ömer Nasûhi Bilmen: “*Yıldıza; doğmaya başladığı zaman and olsun ki...*”¹⁹⁶

* Süleyman Ateş: “*Aşağı kayan yıldıza andolsun ki...*”¹⁹⁷

* Talât Koçyiğit: “*Batmakta olan yıldıza yemin olsun ki...*”¹⁹⁸

Değerlendirme: Okuyan'ın “necm” kelimesine verdiği mana Mukâtil'in verdiği mana ile birebir aynıdır. Esed'in “yücelerden inen, Allah'ın mesajı”

¹⁸⁷ Okuyan, âyetin devamında şu açıklamayı yapmaktadır: “Buradaki (necm-i sâkıb) yani “delip geçen yıldız” ile kastedilen, Târik 86/13-14. âyetler gereği vahiydir/Kur'an'dır.” Bk. Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 1477.

¹⁸⁸ Mukâtil bu veche, Vâkıâ sûresi 75. âyeti “فَلَا أَهْبَمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ” nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 123-124.

¹⁸⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 42.

¹⁹⁰ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 525.

¹⁹¹ Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 525.

¹⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/287.

¹⁹³ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 3/970.

¹⁹⁴ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 1273.

¹⁹⁵ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 3/1080-1081.

¹⁹⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 7/332.

¹⁹⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/100.

¹⁹⁸ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 336.

şeklinde verdiği manada “necm” kelimesi ile kastedilenin Kur'an olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Esed âyetin devamında “*necm terimi, başından beri, Kur'an'ın tadrîcen vahyedilen parçalarının (nücûm) her biri ve böylece tadrîcî vahiy süreci yahut onun gözler önüne serilmesi*”¹⁹⁹ şeklinde yaptığı açıklamayla da bu anlamı desteklemektedir. Dolayısıyla Esed'in verdiği anlamda Mukâtil'in verdiği anlama yakındır. Diğer meâllerde ise genellikle “*batmakta olan yıldız*” şeklinde mana verilmiştir. Bu da Mukâtil'in kastettiği anlam değildir.

Üçüncü Vecih/الوجه الثالث: “الذَّبَاتُ الذي لا ساق له”/ *Sapı ve gövdesi olmayan bitkiler.* Örnek Rahmân sûresi 6. âyet “وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ” Mukâtil âyeti “كُلُّ نَبْتٍ ليس له ساق/kökü, gövdesi olmayan her bitki olarak” olarak açıklamıştır.²⁰⁰

* Bayraktar Bayraklı: “*Yıldızlar ve ağaçlar secde ederler.*”²⁰¹

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “*Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.*”²⁰²

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “*Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun ederler.*”²⁰³

* Elmalılı Hamdi Yazır: “*Bitkiler ve ağaçlar secde etmektedirler.*”²⁰⁴

* Hasan Basri Çantay: “*Sâkı olmayan nebat da ağaç da (Ona) secde ederler.*”²⁰⁵

* Mehmet Okuyan: “*Bitkiler ve ağaçlar da secde etmektedir.*”²⁰⁶

* Muhammed Esed: “*yıldızlar ve ağaçlar (O'nun önünde) yere kapanırlar.*”²⁰⁷

* Ömer Nasûhi Bilmen: “*Ve çimen ve ağaç secde ederler.*”²⁰⁸

* Süleyman Ateş: “*Bitki ve ağaç (O'na) secde etmektedir.*”²⁰⁹

* Talât Koçyiğit: “*Bitkiler ve ağaçlar, secde edip boyun eğlerler.*”²¹⁰

Değerlendirme: Mukâtil'in âyette geçen “necm” kelimesine verdiği anlamı, Çantay'ın meâlinde görmekteyiz. Okuyan da önce “bitkiler” manası

¹⁹⁹ Esed âyetin devamında şu açıklamayı yapmıştır: “.... Bu nedenle, necm terimi, başından beri, Kur'an'ın tadrîcen vahyedilen parçalarının (nücûm) herbiri ve böylece tadrîcî vahiy süreci yahut onun “gözler önüne serilmesi” için kullanılmıştır. Bk. Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 3/1080-1081.

²⁰⁰ Mukâtil bu veche nazîr vermemiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 124.

²⁰¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 613.

²⁰² Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 530. “Yıldızlar” diye çevirdiğimiz necm kelimesi “gövdesiz yumuşak saplı bitkiler” anlamında gelmektedir.

²⁰³ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 530.

²⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/363.

²⁰⁵ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 3/988.

²⁰⁶ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 530.

²⁰⁷ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 3/1095.

²⁰⁸ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 7/370

²⁰⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/184.

²¹⁰ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 341.

vermiş devamında yaptığı açıklamada da “bu âyette geçen (en-necm) kelimesi yıldız değil, gövdesiz bitkiler demektir” diyerek Mukâtil’le aynı anlamı vermiştir. Bayraklı, Kur’an Yolu ve Esed kavramı “yıldızlar” olarak tercüme etmiş, bunların dışındaki meâller de ise “necm” kelimesine “bitkiler” anlamı verilmiştir ki bunlar da Mukâtil’in verdiği anlamla aynıdır.

1.3.4. اللَّيْبَاسُ/el-Libâs

Mukâtil bu lafzı²¹¹ dört vecihte²¹² açıklamıştır:

Birinci Vecih/الوجه الأول : الْيَبْسُونَ يَعْنِي يَخْلُطُونَ / *Karıştırıyorlar, karıştırıyorlar.*” Örnek Bakara sûresi, 42. âyet “وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ” Mukâtil âyeti “ لَا يَخْلُطُوا/karıştırmayın” şeklinde açıklamıştır.²¹³

* Bayraktar Bayraklı: “Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayınız ve hakkı gizlemeyiniz.”²¹⁴

* Kur’an Yolu (Diyanet İşleri): “Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.”²¹⁵

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “Hakkı bâtila karıştırıp bile bile hakkı gizlemeyin.”²¹⁶

* Elmalılı Hamdi Yazır: “Hakk’ı batıla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin.”²¹⁷

* Hasan Basri Çantay: “Kendiniz bilip dururken Hakkı batıla karıştırıp da gerçeği gizlemeyin.”²¹⁸

* Mehmet Okuyan: “Bilerek gerçeği (batıl)la karıştırmayın, gerçeği gizlemeyin!”²¹⁹

* Muhammed Esed: “Hakkı bâtil ile örtüp bile bile gizlemeyin.”²²⁰

* Ömer Nasûhi Bilmen: “Ve hakkı bâtil ile örtüp karıştırmayın.”²²¹

* Süleyman Ateş: “Bile bile gerçeği batılla bulayıp hakkı gizlemeyin.”²²²

²¹¹ “Lebise” fiilinden türeyen “libâs” kelimesi sözlüklerde, “elbise, kadın-erkek eşler, karıştırmak, toplamak, salih amel, haya” gibi anlamlara gelir. Kelime türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de 14 yerde geçmektedir. Bk. Zebîdî, “lbs”, 16/466-470; İbn Manzûr, “lbs”, 6/202-204; Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *el-Mu‘cem’ül-müfehres*, “lbs”, 645.

²¹² Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 34-35.

²¹³ Mukâtil bu veche Âl-i İmrân sûresi 71 “لَمْ تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ”, En’âm sûresi 82. âyetleri “وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ” nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 34.

²¹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Meâli*, 476.

²¹⁵ Karaman vdğr, *Kur’an Yolu Meâli*, 6.

²¹⁶ Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 6.

²¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/284.

²¹⁸ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1/20.

²¹⁹ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur’an Meâl-Tefsir*, 21.

²²⁰ Esed, *Kur’an Mesajı Meâl-Tefsir*, 1/11.

²²¹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/43.

²²² Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/151.

* Talât Koçyiğit: “Hakkı bâtilla karıştırıp, onu bile bile gizlemeyin.”²²³

Değerlendirme: Mukâtil'in “karıştırmayın” olarak verdiği âyetteki “*el-libâs*” kavramının, Esed ve Bilmen meâlinde “*örtmek*” olarak tercüme etmişlerdir. Ancak yukarıdaki meâllerin çoğunda da “*karıştırmak*” anlamında kullanıldığını görüyoruz. Ateş'in meâlinde ise “*bulamak*” olarak tercüme edildiği görülmektedir ki buda bir nevi *karıştırmak* anlamında kullanılan bir kelimedir. Dolayısıyla meâllerin çoğunda kelime Mukâtil'in kullandığı anlamda geçmektedir.

İkinci Vecih/الوجه الثاني: “سَكَنَّا/ *Sükûnet bulmak, sükûnete ermek.*” Örnek Bakara sûresi 187. âyet (فَذَكَ قَوْلُهُ فِي الْبَقَرَةِ) “هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ” Mukâtil âyeti “سَكَنَّا لَهُنَّ/Onlar için barınma, sükûnet bulma yeri” şeklinde açıklamıştır.²²⁴

* Bayraktar Bayraklı: “Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz.”²²⁵

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz.”²²⁶

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “Onlar size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz.”²²⁷

* Elmalılı Hamdi Yazır: “Onlar, sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtü durumundasınız.”²²⁸

* Hasan Basri Çantay: “Onlar sizin için, siz de onlar için birer libâssınız.”²²⁹

* Mehmet Okuyan: “Onlar sizin için elbise (örtü), siz de onlar için elbisesiniz (örtüsünüz).”²³⁰

* Muhammed Esed: “Onlar sizin için bir elbise gibidirler ve siz de onlar için bir elbise gibisiniz.”²³¹

* Ömer Nasûhi Bilmen: “Onlar sizin için elbisedir. Siz de onlar için elbisesiniz.”²³²

²²³ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 6.

²²⁴ Bu veche Mukâtil Furkân sûresi 47 “جَعَلَ لَكُمْ لِبَاسًا”, Nebe' sûresi 10. âyetleri “وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا” nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 35.

²²⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 495.

²²⁶ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 28.

²²⁷ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 28.

²²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/14.

²²⁹ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1/50.

²³⁰ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*,

²³¹ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 1/53.

²³² Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/160.

* Süleyman Ateş: “Onlar sizin elbisenizdir, siz de onların elbisesisi-niz.”²³³

* Talât Koçyiğit: “Onlar sizin örtünüzdür; siz de onlar için birer örtüsünüz.”²³⁴

Değerlendirme: Mukâtil'in “sükûnet bulma, barınma yeri” olarak tercüme ettiği âyetteki “libas” kavramı, yukarıdaki meâllerin hepsinde “elbise veya örtü” olarak tercüme edilmiştir. Elbisenin de bir teskin kaynağı olduğu düşünülürse, meâllerde verilen anlamlarla, Mukâtil'in verdiği anlam arasında benzerlik olduğunu söylemek mümkündür.

Üçüncü Vecih/الوجه الثالث: “اللباس/ *Giyilen elbise*.” Örnek A'râf sûresi 26. âyet “قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكَ” Mukâtil âyeti “الثَّيَاب/elbise, giysi” olarak açıklamıştır.²³⁵

* Bayraktar Bayraklı: “Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi...indirdik.”²³⁶

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi...yarattık.”²³⁷

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “Size avret yerlerinizi örtecek giysi...yarattık.”²³⁸

* Elmalılı Hamdi Yazır: “Size çirkin yerlerinizi örtecek giysi... indirdik.”²³⁹

* Hasan Basri Çantay: “Size (şeytanın açmak istediği) çirkin yerlerinizi örtecek bir libâs... indirdik.”²⁴⁰

* Mehmet Okuyan: “Size edep yerlerinizi örtecek giysi... indirdik (verdik).”²⁴¹

* Muhammed Esed: “Size yücelerden hem çıplaklığınızı örtesiniz diye... giyim-kuşam (yapma bilgisini) bahsettik;”²⁴²

* Ömer Nasûhi Bilmen: “Size çirkin yerlerinizi örtecek bir örtü... indirdik.”²⁴³

* Süleyman Ateş: “Size çirkin yerlerinizi örtecek giysi... indirdik.”²⁴⁴

²³³ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/310.

²³⁴ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 18.

²³⁵ Mukâtil bu veche Duhân sûresi 53.âyeti “يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ” nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 35.

²³⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 82.

²³⁷ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 152.

²³⁸ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 152.

²³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/27.

²⁴⁰ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, 1/218.

²⁴¹ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 374.

²⁴² Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 1/273.

²⁴³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2/397.

* Talât Koçyiğit: “Size avret yerlerinizi gizleyecek bir elbise...indirdik.”²⁴⁵

Değerlendirme: Mukâtil âyetteki “libâs” kavramını “elbise, giysi” olarak açıklamıştır. Muhammed Esed kavramı “giyim-kuşam yapma bilgisi” olarak açıklamış, diğer meâllerin hepsi de âyetteki “libâs” kavramını “giysi, libâs, örtü, elbise” olarak tercüme etmişlerdir. Dolayısıyla meâllerdeki anlamlarla, Mukâtil'in verdiği anlamın aynı olduğu görülmektedir.

Dördüncü Vecih/الوجه الرابع: “اللباس/ *Salih amel*.” Örnek A'râf sûresi 26. âyet “وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ” Mukâtil âyeti “الْعَمَلُ الصَّالِحُ/ *salih amel*” olarak açıklamıştır.²⁴⁶

* Bayraktar Bayraklı: “Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır.”²⁴⁷

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır.”²⁴⁸

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “Takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi varya işte o daha hayırlıdır.”²⁴⁹

* Elmalılı Hamdi Yazır: “Hayırlı olan, takvâ elbisesidir.”²⁵⁰

* Hasan Basri Çantay: “Takvâ libâsı ise, o, daha hayırlıdır.”²⁵¹

* Mehmet Okuyan: “Hayırlı olan ise takvâ (duyarlılık) elbisesidir.”²⁵²

* Muhammed Esed: “...ama Allah'a karşı sorumluluk bilinci örtüsü her şeyin üstündedir.”²⁵³

* Ömer Nasûhi Bilmen: “...takvâ elbisesi ise o daha hayırlıdır.”²⁵⁴

* Süleyman Ateş: “Korunma giysisi, daha hayırlıdır.”²⁵⁵

* Talât Koçyiğit: “Takvâ elbisesi, bu daha hayırlıdır.”²⁵⁶

Değerlendirme: Mukâtil'in “salih amel” olarak tercüme ettiği “libâs” kavramını, Esed, “Allah'a karşı sorumluluk bilincinin (sağladığı) örtü, Ateş, “korunma giysisi” olarak tercüme etmiş, diğer meâllerde ise “takvâ elbisesi” olarak tercüme etmişlerdir. Ancak meâllerin hiçbirinde “salih amel” anlamı verilmemiştir.

²⁴⁴ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 3/326.

²⁴⁵ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 84.

²⁴⁶ Mukâtil bu veche nazîr vermemiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 35.

²⁴⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 82.

²⁴⁸ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 152. “Takva elbisesi” tefsirlerde mecazi olarak salih amel, iffet, iyi huy, tevhid gibi değişik şekillerde açıklanmıştır.

²⁴⁹ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 152.

<https://www.kuranmeali.com/Aciklama.php?meal=diyanetvakfi&sureno=7&ayet=26>

²⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/27.

²⁵¹ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1/218.

²⁵² Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 374.

²⁵³ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 1/273.

²⁵⁴ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2/397

²⁵⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 3/326.

²⁵⁶ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 84.

1.3.5. کتب/Ketebe

Mukâtil “ketebe”²⁵⁷ fiilini 4 vecih²⁵⁸ olarak açıklamıştır. “على أربعة أوجه”

Birinci Vecih/الوجه الأول : “فُرضَ/Farz kılındı.” Örnek Bakara sûresi 178. âyet فُرضَ “كُتِبَ” Mukâtil âyetteki “كُتِبَ” fiilini “فُرضَ ((البقرة) , فذلك قوله في البقرة) ”size farz kılındı” şeklinde açıklamıştır.²⁵⁹

- * Bayraktar Bayraklı: “...size kısas farz kılındı. ”²⁶⁰
- * Kur’an Yolu (Diyanet İşleri): “...kısas size gerekli kılındı. ”²⁶¹
- * Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “...size kısas farz kılındı. ”²⁶²
- * Elmalılı Hamdi Yazır: “...kısas size farz kılındı. ”²⁶³
- * Hasan Basri Çantay: “...size kısas (misilleme) yazıldı (farzedildi). ”²⁶⁴
- * Mehmet Okuyan: “...kısas size farz kılındı. ”²⁶⁵
- * Muhammed Esed: “...(kısas) size farz kılındı. ”²⁶⁶
- * Ömer Nasûhi Bilmen: “...sizin üzerinize kısas farz olmuştur. ”²⁶⁷
- * Süleyman Ateş: “...kısas size farz kılındı. ”²⁶⁸
- * Talât Koçyiğit: “...size kısas yazıldı. ”²⁶⁹

Değerlendirme: Meâllerin çoğunda “*kütibe*” fiiline verilen mana ile Mukâtil’in verdiği anlamın aynı olduğu görülmektedir. Koçyiğit’de “*yazıldı*” olarak tercüme etmiştir. Nitekim bu anlamında Kur’ânî bağlam çerçevesinde kullanılarak farzın kastedildiği düşünülebilir. Kur’an Yolu meâli ise kelimeyi “*gerekli kılındı*” şeklinde tercüme etmiştir ki farziyyetin, gereklilik olarak tercüme edilmesi kanaatimizce manayı tam olarak yansıtmamaktadır.

²⁵⁷ Ketebe fiili, “yazmak, takdir etmek, farz kılmak, bir şeyi zorunlu kılmak, düzenlemek” gibi anlamlara gelir. Bu anlamları da harfi cerlerle kullanımı sayesinde alır. Kur’ân-ı Kerîm’de “ketebe” lafzı, fiil ve isim olarak türevleriyle birlikte çok sayıda geçmektedir. Zebîdî, “ktb”, 4/100-103; Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *el-Mu‘cemül-müfehres*, 591-595.

²⁵⁸ Mukâtil, *el-Vücûh*, 72.

²⁵⁹ Mukâtil bu veche, Bakara sûresi 183, "كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ", 180, "كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ" 216.âyetlerini "كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ" ve Nisâ sûresi 77. âyetin "وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كُتِبَتْ عَلَيْنَا الْقِتَالُ", "فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ" bölümlerini nazır olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 72-73.

²⁶⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâlî*, 494.

²⁶¹ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 26.

²⁶² Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 26.

²⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/496.

²⁶⁴ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1/49.

²⁶⁵ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 63.

²⁶⁶ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 1/48.

²⁶⁷ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâlî Âlisi ve Tefsiri*, 1/148.

²⁶⁸ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/289.

²⁶⁹ Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 17.

İkinci Vecih/الوجه الثاني: “قَضَى/ *Takdir etti, hükmetti, buyurdu.*” Örnek Mücâdele sûresi 21. âyet “كَتَبَ اللَّهُ لَا غَلِبَ إِلَّا أَنَا وَرُسُلِي” Mukâtil bu vecihteki “ketebe” fiilini “قَضَى/Allah (c.c.) takdir etti, hükmetti” şeklinde açıklamıştır.²⁷⁰

* Bayraktar Bayraklı: “Allah, “kesinlikle ben ve peygamberim galip geleceğiz” diye yazmıştır.”²⁷¹

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “Allah, “elbette ben ve elçilerim üstün geleceğim.” diye yazmıştır.”²⁷²

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “Allah “şüphesiz ben ve Peygamberlerim galip geleceğiz, diye yazmıştır.”²⁷³

* Elmalılı Hamdi Yazır: “Allah: “Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz.” diye yazmıştır.”²⁷⁴

* Hasan Basri Çantay: “Allah (şöyle) yazmıştır: “Andolsun ki ben galip geleceğim, peygamberlerim de.”²⁷⁵

* Mehmet Okuyan: “Allah “Ben -elbette ben- ve elçilerim şüphesiz ki galip geleceğiz.” diye yazmıştır.”²⁷⁶

* Muhammed Esed: “(Çünkü)Allah böyle buyurdu: “Ben kesinlikle üstün geleceğim, Ben ve Elçim!”²⁷⁷

* Ömer Nasûhi Bilmen: “Allah yazdı ki, “elbette ben galebe edeceğim. Ben Peygamberlerim de...”²⁷⁸

* Süleyman Ateş: “Allah: “Mutlaka ben ve elçilerim galip geleceğiz” diye yazmıştır.”²⁷⁹

* Talât Koçyiğit: “Allah, “ben ve peygamberlerim mutlaka galip geleceğiz” diye yazmıştır.”²⁸⁰

Değerlendirme: Meâllerin hepsi kelimenin bilinen sözlük anlamı olan “yazmak” anlamını esas alarak “yazdı, yazmıştır” şeklinde tercüme etmiştir. Bilmen, âyetin açıklama kısmında kelimeye “takdir etti” anlamı da vermiştir. Zira Mukâtil'in verdiği anlamda budur. Esed ise “buyurdu” olarak tercüme etmiştir. Nitekim “yazmak, takdir etmek, buyurmak” yakın anlamlı kelimeler

²⁷⁰ Bu veche Mukâtil Teybe sûresi 51 “فَلَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا”, Hacc sûresi 4 “كَتَبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاتَّاهُ يُضِلُّهُ” ve Âl-i İmrân 154. âyetleri “لَيَبْرَزَنَّ الَّذِينَ يَكْتُبُ عَلَيْهِمُ الْقَاتِلَ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ” nazîr olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 73.

²⁷¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 654.

²⁷² Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 543.

²⁷³ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 543.

²⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/471.

²⁷⁵ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, 3/1020.

²⁷⁶ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 1327.

²⁷⁷ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 3/1124.

²⁷⁸ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 8/62-63. Bilmen, âyetin devamında “Allah yazdı ki” kısmına “yani takdir etti” manası vermektedir.

²⁷⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/328.

²⁸⁰ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 352.

olduğu düşünülürse, meâllerde verilen anlamların Mukâtil'in verdiği anlamla benzerlik arzettiğini söylemek mümkündür.

Üçüncü Vecih/الوجه الثالث: “جَعَلَ/Kıldı, yaptı, yarattı.” Örnek Mücâdele sûresi 22. âyet (فَذَلِكَ قَوْلُهُ فِي الْمَجَادِلَةِ) “أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ” Mukâtil bu vecih-teki “كتب” fiilini “جَعَلَ/kıldı, yaptı” olarak açıklamıştır.²⁸¹

* Bayraktar Bayraklı: “İşte onlar, kalplerine imanı yazdığı...”²⁸²

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş...”²⁸³

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “İşte Allah onların kalplerine, imanı yazmış...”²⁸⁴

* Elmalılı Hamdi Yazır: “Onlar o kimselerdir ki Allah kalplerine imanı yazmış...”²⁸⁵

* Hasan Basri Çantay: “Onlar, o kimselerdir ki (Allah) imanı kalplerine yazmış...”²⁸⁶

* Mehmet Okuyan: “İşte (Allah) onların kalbine imanı yazmış...”²⁸⁷

* Muhammed Esed: “(Gerçek müminlere gelince), Allah'ın kalplerine imanı nakşettiği...”²⁸⁸

* Ömer Nasûhi Bilmen: “Allah onların kalplerine imanı yazmış...”²⁸⁹

* Süleyman Ateş: “Allah onların kalplerine imanı yazmış...”²⁹⁰

* Talât Koçyiğit: “Allah'ın, kalplerine imanı yazdığı...”²⁹¹

Değerlendirme: Kur'an Yolu meâli ve Muhammed Esed'in meâlinde kelime “kalplerine imanı nakşetmiş” olarak verilmiştir. Diğer meâllerde ise kelime “kalplerine imanı yazmıştır” şeklinde tercüme edilmiştir. Kur'an Yolu ve Esed'in meâlindeki tercümenin, Mukâtil'in verdiği “kıldı, yaptı” anlamını yansıttığını söyleyebiliriz.

Dördüncü Vecih/الوجه الرابع: “أَمَرَ/Emretti.” Örnek Mâide sûresi 21. âyet (فَذَلِكَ قَوْلُهُ فِي الْمَائِدَةِ) “الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ” Âyetteki “ketebe” fiilini Mukâtil

²⁸¹ Mukâtil bu veche Âl-i İmrân sûresi 53 “فَأَكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ”, Arâf sûresi 156. âyetleri “فَسَاكُتُهَا لِلَّذِينَ يَنْقُوتُونَ” nazır olarak vermiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 73.

²⁸² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 654.

²⁸³ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 544.

²⁸⁴ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 544.

²⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/471.

²⁸⁶ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, 3/1020.

²⁸⁷ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 1327.

²⁸⁸ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 3/1126.

²⁸⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 8/63-64.

²⁹⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 2/503.

²⁹¹ Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 352.

“اللهُ أَنْ تَدْخُلُوا”/Allah'ın girmenizi emrettiği yere” şeklinde açıklamıştır.²⁹²

* Bayraktar Bayraklı: “Allah'ın size yazdığı mukaddes toprağa giriniz...”²⁹³

* Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): “Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin...”²⁹⁴

* Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli: “Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin...”²⁹⁵

* Elmalılı Hamdi Yazır: “Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin...”²⁹⁶

* Hasan Basri Çantay: “Allahın size takdir ettiği mukaddes yere girin...”²⁹⁷

* Mehmet Okuyan: “Allah'ın size yazdığı (vadettiği) kutsal toprağa girin...”²⁹⁸

* Muhammed Esed: “Allah'ın size vaad ettiği kutsal topraklara girin...”²⁹⁹

* Ömer Nasûhi Bilmen: “Allah Teâlâ'nın sizin için yaratmış olduğu arz-ı mukaddes yere giriniz...”³⁰⁰

* Süleyman Ateş: “Allah'ın size yaz(ıp nasibet)diği Kutsal toprağa girin...”³⁰¹

* Talât Koçyiğit: “Allah'ın sizin için takdir edip yazdığı mukaddes arza girin...”³⁰²

Değerlendirme: Mukâtil âyetteki “ketebe” fiilini “emretti” olarak açıklamıştır. Ancak yukarıdaki meâllerin hiçbirisinde bu anlam yer almamaktadır. Meâllerde genellikle “yazmak, takdir etmek, nasip etmek, vaad etmek, yaratmak” gibi anlamlar verilmiştir. Bu kelimeler birbiriyle anlam olarak yakınlık göstersedeyse, “emretmek” kelimesi farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla bu çevirilerin Mukâtil'in verdiği anlamı yansıttığını söylemek zordur.

²⁹² Mukâtil bu veche nazîr vermemiştir. Bk. Mukâtil, *el-Vücûh*, 74.

²⁹³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, 677.

²⁹⁴ Karaman vdğr, *Kur'an Yolu Meâli*, 110.

²⁹⁵ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 110.

²⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/210.

²⁹⁷ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1/162.

²⁹⁸ Okuyan, *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*, 264.

²⁹⁹ Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 1/190.

³⁰⁰ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2/186-187. Ayetin devamında “yazmış, takdir buyurmuş olduğu mukaddes yere giriniz.” açıklamasını yapmaktadır.

³⁰¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 2/503.

³⁰² Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 60.

Sonuç

Mukâtil'in eserinden seçerek araştırmamıza konu ettiğimiz lafızların vecihlerinin /anlamlarının, dolayısıyla Mukâtil'in vücûh anlayışının meâllere yansıması konusunda yaptığımız bu çalışma sonucunda, kavramların meâl-
re tam olarak olmasa da kısmen yansıdığı kanaatine varılmıştır. Ancak bunun yanında incelediğimiz kavramları, seçtiğimiz meâllerin genellikle sözlük an-
lamları ve bu anlamlar arasında da en bilinen ve yaygın kullanılan anlamları
esas alarak çevirdikleri müşahede edilmiştir. Dolayısıyla âyetlerin bağlamı
çok da dikkate alınmadan, kelimelerin sözlüklerde ilk karşılaşılan anlamları-
nın etrafında bir tercümenin yapıldığı da gözlemlenmiştir. Mukâtil'in eserin-
deki 176 lafzın incelenmesi, makalenin hacmi açısından mümkün olmadığı
için bu konuda kesin bir kanaate varmak güç olmakla birlikte, bu lafızlar ara-
sından seçtiğimiz beş zûvücûh lafza dair, meâllerde verilen tercümelerin, -
vecihler arasında yaptığımız değerlendirmelerde de görüleceği gibi-
Mukâtil'in vücûh anlayışını kısmî olarak yansıttığını söylemek mümkündür.
Nitekim bu bağlamda seçilen meâller arasında, Muhammed Esed, Hasan Basri
Çantay, Kur'an Yolu ve Mehmet Okuyan'ın meâlinin, lafızların çoğu vecihle-
rinde bu anlayışı yansıttığı görülmüştür. Diğer meâllerin ise kısmen bazı ve-
cihlerde bu anlayışı yansıttığı müşahede edilmiştir. Ancak bununla birlikte
meâllerin kimi yerlerde tefsiri tercüme yapsalarda, çoğu yerde de lafızları
motamot olarak harfi tercüme ile verme yoluna gittikleri de görülmüştür.
Örneğin Mukâtil'in beş vecih olarak açıkladığı "*hikmet*" lafzını, vecihlerdeki
anlamları dikkate almadan çoğunlukla "*hikmet*" olarak açıklamışlardır. Yine
"*akrabalık bağı, itaat, takvâ*" olarak üç vecihte açıkladığı "*birr*" lafzının bütün
vecihlerini kelimenin en belirgin sözlük anlamı olan "*iyilik*" anlamıyla çevir-
mişlerdir. "*Necm*" lafzını yine geçtiği yerlerde çoğunlukla "*yıldız*" olarak çe-
virmişlerdir. "*Farz kılındı, takdir etti/hükmetti, kıldı/yaptı, emretti*" şeklinde
dört vecihte açıkladığı "ketebe" fiilini de birinci vecihteki "farz kılındı" anla-
mı dışında fiilin en bilinen sözlük anlamı olan "*yazmak*" anlamıyla tercüme
etmişlerdir. Bir lafız Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde aynı anlamda kullanılma-
dığına göre, herhangi bir lafzın çevirisi yapılırken de geçtiği her yerde aynı
anlamı vermek veya lafzı olduğu gibi vermek, Türkçe'deki anlamıyla Arap-
ça'daki anlamının tam olarak uyuşmaması yanlış anlaşılmalara yol açabilece-
ği gibi, okuyucunun bu kavramlardan kastedileni, Arapça bilgisi olsa dahi
anlamasının zor olacağı muhakkaktır. Eğer meâl okuyan kişi Arapça bilmi-
yorsa ve Kur'ân ilimlerine de vakıf değilse "*hikmet, birr, libâs, necm, ketebe*"
gibi çokanlamlı lafızların motamot tercümesinden dolayı, anlam kapalı kala-
cağı için, doğru bir anlam çıkaramayacak, okuduğunu kavrayamayacak ve bir
müddet sonra sıkılmaya başlayacaktır. Ayrıca bu şekildeki bir çeviri Kur'ân-ı
Kerîm'in eşsiz i'câz ve belâgatini ne kadar yansıtabilir? Bu nedenle Kur'ân-ı
Kerîm'deki zûvücûh kelimelerin bağlamlarına uygun anlamlar takdir edilerek

doğru anlamlandırılması gerekmektedir. Bunun için de tefsir, hadis, fıkıh vd. dini ilimlerde olduğu gibi, meâl yazımında da Kur'an'ın indiği döneme, o dönemin algı, anlayış ve zihin yapısını yansıtan Mukâtil'in "*el-Vücûh ve'n-Nezâir*" eseri başta olmak üzere bu sahada yazılan diğer eserlere müracaat etmek elzemdir. Zira bu eserlerdeki birikimlerden istifade edilerek hazırlanacak meâller sayesinde, Kur'an'a dair yanlış anlaşılmanın ve fikirlerin önüne geçilmesi, Kur'an'ı anlama sorununun ortadan kaldırılması ve Kur'an'ın orijinal mesajının muhatabta istenilen inanç, anlayış ve davranış değişikliği gerçekleştirmesi mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd b. Sâlih el-Mısırî. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-el fâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1364/1945.
- Acar, Ömer. "Çokanlamlılık- Eşadlılık İkileminde İştirâk-i Lafzî". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 241-270.
- Altuntaş, Halil. "el-Vücûh ve'n-Nezâir". *Diyanet İlmî Dergi* 26/1 (1990), 13-29.
- Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerîm Meâli*. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 12. Basım, 2006.
- Ateş, Avnullah. "Kur'an Çevirisine Etkisi Bakımından Vücûh ve Nezâir: Sebîl Kelimesi Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/44 (Temmuz-Aralık 2020), 1-18.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12.Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007.
- Baktır, Mustafa. "Eşbâh ve Nezâir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. Sadeleştirenler. Sadrettin Gümüş-Muhsin Demirci. 8 Cilt. İstanbul: İpek Yayınları, 2017.
- Birişik, Abdülhamit. "Kur'an İlimleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/401-404. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh (Şâhîh-i Buḥârî)*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir. Beyrut: Dâr Tavkî'n-Necât, 1422/2002.
- Bulut, Ali. "Kur'an'daki Çok Anlamlı Kavramların Türkçe'ye Çevirisi Sorunu" (İsraf Kavramı Örneği). *Diyanet İlmî Dergi*. 42/1 (Ocak-Şubat-Mart, 2006), 79-94.
- Bulut, Nadiye. "Mukâtil'den Günümüze Vücûh-Nezâir Tanımları". *Diyanet İlmî Dergi*. 60/2 (2024), 461-498.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 1989.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1-4 (1976), 1-35.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. thk. Heyet. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye li, 1403/1983.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*. Naşir, Mürşit Çantay. 3 Cilt. İstanbul: Elif Ofset, 15.Basım, 1990/1410.
- Çetin, Esmâ. *Dâmegânî'nin el-Vücûh ve'n-Nezâir İsimli Eserindeki Metodu*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

- Dâmegânî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed. *Ķāmûsü'l-Ķur'ân: İşlâhu'l-vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm*. thk. Abdülazîz Seyyidü'l-Ehl. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1983.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 58. Basım, 2017.
- Divlekci, Celâlettin. *Dil Bilim ve Kur'an İlimleri Açısından el-Fîruzâbâdî'nin Besâir'i*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Divlekçi, Celâlettin. "Kur'an'da Eş anlamlılık (Teradüf) Olgusu (I)". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2000), 149-169.
- Durmuş, İsmail. "Müşterek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/171-172. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Eren, Cüneyt. *Kur'an İlimleri ve Tefsir İstılahları*. Erzurum: Ekev Yayınevi, 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Kitâbü'z-zühd*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed- Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs b. Ganîm - Muhammed Amr b. Abdüllatîf. Hulvan: Dâru'l-Mişkât, 11414/993.
- el-Mezîdî, Ahmed Ferîd. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- el-Müneccid, Muhammed Nureddin. *el-İştirâkü'l-Lafzî fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm-Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1999/1419.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*. Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. 3Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 5.Basım, 1999.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed Avd Mür'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhidî, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b.Temîm. *Kitâbü'l 'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmîrâî. b.y: Dâru ve Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Fîruzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el Ķāmûsü'l-muḥîṭ*. thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs fî Müesseseti'r-Risâle, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 8. Basım, 1426/2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Müstaşfâ*. thk. Muhammed Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütü bi'l-İlmiyye, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Mi'yârü'l-İlm*. thk. Süleymân Dünya. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1961.
- Gül, Habib. "Kur'an Çevirilerinde Vücûh-Nezâir İlminin Önemi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/59 (Ekim 2018), 1315-1326.
- Güven, Şahin. *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Hârûn b. Mûsâ, Ebû Abdillâh el-Ezdî el-A'ver el-Atekî. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir f i'l-Ķur'âni'l-Kerîm*. thk. Hâtîm Sâlih Dâmin. Bağdat: Dâiratü'l-Âsâr ve't-Türâs, 1988.
- Hîrî, Ebû Abdirrahmân (Ebû Abdillâh) İsmâîl b. Ahmed b. Abdillâh ed-Darîr. *Vücûhü'l-Ķur'âni'l-Kerîm*. thk. Fâtîma Yûsuf el-Haymî. Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1996.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 6. Basım, 2018.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzır fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheratü'l-luğa*. thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu' cemü mekâyîsi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 6 Cilt. Suriye: Dâ ru'l-Fikr, 1399/1979.

- İbn-i Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrâhim Şemsüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.s.
- İbn-i Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd Menî' el-Kâtib el-Hâsimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ (Mütemmimi's-sahabe-et-tabakâtü'l-hâmise)*. thk. Muhammed b. Sâmîl es-Sülemî. 2 Cilt. Taif: Mektebetü's-Siddîk, 1414/1993.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdüddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 35 Cilt. Medine-i Münevvere: Mecmeu'l-Melik Fehd li Tıbbâti'l-Mushafî's-Şerîf, 1416/1995.
- Karaca Efe, Nefise. *Kurtubî'nin Kur'an İlimlerine Yaklaşımı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Karagöz, Mustafa. "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci -Nezâir'in 'Eşanlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-". *Bilimname* 14 (2008/1), 441-475.
- Karataş, Ali. "Kur'an'da Çok Anlamlı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi- Savaş Ayetleri Bağlamında Fitne Kavramı Örneği". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Marife* (Bahar 2013), 67-87.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh Hacî Halife. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 3 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Mesnâ, 1941.
- Kaya, Süleyman. *Tahşîlü Nezâ'iri'l-Kur'ân'ı Bağlamında Hakîm Tirmizî'de Vücûh ve Nezâir*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ'. *el-Küllîyyât (Küllîyyâtü Ebi'l-Bekâ')*. thk. Adnan Derviş- Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Koçyiğit, Talat. *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. Konya: Hüner Yayınevi, 2012.
- Kurt, İsmail. "Vücûh ve Nezâir Literatürünün Doğuşu, Gelişimi ve Sistemleşmesi: Hicri İlk Dört Asır". *Bilimname* 49 (2023/1), 191-235.
- Kutluer, İlhan. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/503-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Mertoğlu, M. Suat. "Vücûh ve Nezâir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *el-Vücûh ve'n nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Hâtim Sâlih Dâmin. Bağdat: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 2011.
- Mukâtil b. Süleymân. *Kur'an Terimleri Sözlüğü (el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerim)*. çev: M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Mukâtil b. Süleymân. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*. thk. Abdullah Mahmut Şehhâte. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1994.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şâhîh (Şâhîh-i Müslim)*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyaü't-Türâs el-Arabî, t.y.
- Müsâîd et-Tayyâr, Süleymân Nâsır. *et-Tefsirü'l-luğaviyyü li'l-Kur'ân'i'l Kerîm*. Demmâm: Dâr-u İbnü'l-Cevzî, 2010.
- Okiç, M. Tayyib. *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*. İstanbul: Nûn Yayınları, 1995.
- Okuyan, Mehmet. *Geniş Açıklamalı Kur'an Meâl-Tefsir*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- Önal, Recep. "Kur'an'da îmânî ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2 (2008), 439-466.
- Özek, Ali. *el-Vücûh ve'n-Nezâir*. İstanbul: İSAV-İlmî Neşriyat 9, 1993.

- Paçacı, Ahmet. *Kur'ân'a Giriş*. Ankara: TDV Yayınları, 11. Basım, 2021.
- Penrice, John. *Kur'an Sözlüğü (Dictionary and Glossary of the Holy Qur'ân)*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredât'ü elfâzî'l-Kur'ân (el-Müfredât fî garîbî'l-Kur'ân)*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1991.
- Sâbık, Hide. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir el-Kur'âniyye ve eseruhâ fi't-tefsîr*. Cezâyir: Câmiatü'l-Hâc lihadar (Batne), Doktora Tezi, 2011.
- Şahin, Davut. "Vücûh ve Nezâirin Tefsire Yansıması-Mukâtil b. Süleyman'ın İki Eseri Örneğinde-". *Kalemnane Kırıkkale Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 8/16 (2023), 475-502.
- Taştekin, Ali. "İnsan, Dil ve Kur'an". *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 4/2 (2018), 153-164.
- Tilkat, Safiye. "Bazı Kur'an Kavramlarının Kur'an Sözlüklerinde İşleniş ve Meâllere Yansıması". *Din ve İnsan Dergisi*, 2 (Aralık 2021), 81-96.
- Toksarı, Ali. "Birr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleymân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/134-136. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Unat, Yavuz. "Yıldız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/534-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yahyâ b. Sellâm. Ebû Zekeriyâ b. Ebî Sa'lebe et-Teymî. *et-Teşârif: Tefsî rū'l-Kur'ân mim-meştebehet esmâ'ühû ve taşarrafet me'ânih*. thk. Hind Şelebi. b.y: eş-Şirketü't-Tûnûsiyye li't-Tevzî', 1979.
- Yaldızlı, Hasan. *Vücûh ve Nezâir İlmi ve Mukâtil b. Süleyman'ın el-Vücûh ve'n-Nezâir Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yaldızlı, Hasan. "Vücûh" ve "Nezâir" Hakkında Yapılan Tanımlara Dair Bir Değerlendirme". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31 (İstanbul: 2014), 1-31.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Hidâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/473-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştirenler: İsmail Karaçam vdğr. 10 Cilt. İstanbul: Elvan Ofset, ts.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsıl Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütü bi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır. *el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.